

de mythe van Brandevoort

oprechte waardering voor het verleden of gemakzuchtige
citatenaarchitectuur

Angela Sondervan
studentnummer 0231479

bachelorscriptie
Algemene Cultuurwetenschappen
scriptiebegeleider: dr. A.A. Witte
Universiteit van Amsterdam
29 juli 2005

‘Zoo vraag ik aan dien bouwmeester: Wat is Uw stijl? Of zoudt ge denken dat indien de Grieken, die honderden jaren vóór Christus leefden, de macht hadden om de geschiedenis eens om te keeren en te leven nádat onze bouwmeesters hadden geleefd – zouden die Grieken dan een panthéon in een toekomstig Athene bouwen in de stijl van de bierbrouwerij op de Schans?’

Stenografisch verslag van Multatuli's voordracht van 15 februari 1878 door H.G.Icke jr. (afschrift MM). VW XIX, pp.116-130, citaat op p.125. In: Van der Meulen, Dik. *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Amsterdam: uitgeverij SUN, 2002, achtste druk: december 2003, p. 709

inhoudsopgave

inleiding	4
1 Aanloop tot een nieuwe stedelijke uitbreidingswijk	7
De Vinex-gedachte	7
Brabant achtergrond: Brabant en identiteit	8
Historische morfologie of ‘de geest van de plek’	10
Beleidsnota Belvedere	10
Brandevoort, een nieuw dorp	11
2 Het verleden als inspiratie voor (betekenisvolle) architectuur	15
Bouwen naar historisch voorbeeld	15
De kracht van het beeld; associatie	16
Regiospecifieke architectuur	17
Cultuurhistorie als <i>leitmotiv</i>	17
3 Rob Krier en de traditionalistische architectuur	20
Het afwijzen van het modernisme	20
Biografie van het Brabants landschap	21
4 Gedachten over de wijk ↔ critici & woonconsumenten	23
De criticus aan het woord	23
De ervaring van de woonconsument	30
Begrippenkaders tegen elkaar afgezet	32
Gehanteerde terminologie	32
Analyse van de discussie	33
Het accepteren van veranderde tijden	35
conclusie	37
literatuur	40

inleiding

Wat hebben de Nederlandse architectenbureaus Molenaar & Van Winden, Scala, Soeters als Van Eldonk Ponec en Mulleners en Mulleners gemeen met hun buitenlandse collega-architecten Rob Krier, Christoph Kohl en Adolfo Natalini? Hun traditionalistische architectuur wordt volgens Hans Ibelings, schrijver van het boekje *Onmoderne Architectuur. Hedendaags traditionalisme in Nederland*, door een groot deel van de architectuurkritiek 'afgedaan als irrelevant voor het hier en nu'. Hij vervolgt: 'Het zou een commerciële en populistische knieval voor de behoudende smaak van een groot publiek zijn. Omdat het nostalgisch, retro, historiserend en anachronistisch is; veel clichés om het hedendaags traditionalisme niet serieus te nemen.'¹

Het stedenbouwkundige ontwerp voor de wijk Brandevoort bij Helmond, onder supervisie van de Luxemburgse architect Rob Krier, heeft de gemoederen in Nederland niet onberoerd gelaten. Integendeel. De verschijningsvorm van Brandevoort als zijnde een 'oud Brabants dorp' wijkt in alle opzichten af van de doorsnee, in de modernistische traditie ontworpen Vinex-wijk, 'waarbij de wensen van de bewoner in meer of mindere mate ondergeschikt worden gemaakt aan die van het totaalconcept.' Dit laatste schrijft de gemeente Helmond in haar planfilosofie voor Brandevoort (1997). Volgens de gemeente is het tijd dat er in nieuwe stedenbouwkundige plannen de vermeende behoeften van de bewoner, welke worden omschreven als 'warmte, geborgenheid en identiteit', als uitgangspunt worden genomen. De verschijningsvorm van Brandevoort, met een landelijke, dorpse uitstraling, wordt door critici verschillende benoemd; van historiserend tot traditionalistisch en de meningen er over lopen nogal uiteen.

In deze scriptie richt ik mij in het bijzonder op het spanningsveld dat tussen voor- en tegenstanders van traditionalistische architectuur is ontstaan. Want hoe verhouden architecten, architectuurhistorici en architectuurcritici zich ten aanzien van de architectonische verschijningsvorm van de wijk Brandevoort bij Helmond, welke factoren zijn hierbij van invloed en wat zijn de mogelijke gevolgen geweest ten aanzien van de huidige aandacht voor een regiospecifieke ontwerpopgave?

Vooraf wilde ik weten wat de specifieke achtergrond van Brandevoort is, in hoeverre wordt er in de planfilosofie rekening gehouden met de Brabantse cultuurhistorie, op welke manier wordt tegemoet gekomen met de specifieke woonwensen van de huidige woonconsument en wat weegt zwaarder in de kritieken; esthetische of morele aspecten.

Globaal gezegd staan gemeentes, projectontwikkelaars en bewoners uiterst positief tegenover een architectuur die duidelijk zichtbaar naar het verleden refereert, in tegenstelling tot een groot aantal architectuurcritici, die zich meer kritisch uitlaten over deze architectuur want is een ontkenning van de huidige tijd. De discussie die gaande is, is niet voor één uitleg vatbaar. Ik wil proberen uit te zoeken waar de kritieken feitelijk op zijn gebaseerd en ik hoop met mijn verrichtingen enige duidelijkheid te scheppen in de diepere betekenis van het behagen, dan wel onbehagen met het huidige architectuurdiscours.

---

¹ Ibelings 2005, 9

Om tot een enigszins relevante bijdrage in deze discussie te kunnen komen heb ik mijn scriptie in vieren gedeeld. Achtereenvolgens zal aan de orde komen; de planontwikkeling van Brandevoort, de relevantie van cultuurhistorie op de gebouwde omgeving, de invloed van Rob Krier, de kritische kanttekeningen die architectuurcritici plaatsen bij de wijk Brandevoort en de receptie van bewoners.

De zoektocht naar een nieuwe identiteit staat in dit verhaal feitelijk centraal. Het verleden wordt steeds vaker als inspiratie gebruikt voor een 'nieuwe' architectuur waarbij de historische morfologie, ofwel de *genius loci*, als inspiratie wordt gebruikt voor stedenbouwkundige en architectonische ontwerpen. In de huidige 'revivalarchitectuur' resulteert dit volgens critici veelal in interpretaties van bestaande, historische verschijningsvormen die zijn aangepast aan de huidige maatstaven van luxe en comfort.² In hoeverre is de tijdgeest nog zichtbaar in nieuwe, maar oud uitzijnde gebouwen?

De in 1997 door de overheid opgestelde nota Belvedere wilde er voor zorgen dat de kwaliteit van de inrichting van Nederland zou worden vergroot. Door bij de bouw van nieuwe, stedelijke uitbreidingswijken doordacht rekening te houden met de karakteristieke eigenschappen van het omringende gebied kan er meer samenhang ontstaan tussen het bestaande en het nieuwe.

In dezelfde geest is er recentelijk een nieuwe, regiospecifieke ontwerppoging geformuleerd: 'Het doel van het onderzoek naar regiospecifieke architectuur is een eigentijdse interpretatie van het landschap en de geschiedenis in combinatie met inzicht in de structurele veranderingen in de maatschappij'.³ Dit houdt in dat er in het ontwerpproces door alle betrokken partijen nu ook verder wordt gekeken dan de lokale context en dat de hele regio nader wordt bestudeerd om betere samenhang te kunnen voorstaan tussen cultuurhistorie, regionale kenmerken en de nieuw te ontwikkelen plannen. De door de gemeente Helmond en Bouwfonds ontwikkelde planfilosofie van Brandevoort lijkt een voorloper te zijn van deze ontwerppoging.

Rob Krier staat al sinds de jaren zeventig sterk afwijzend ten aanzien van het modernisme; het heeft in zijn ogen geen leefbare stedelijke ruimtes opgeleverd. Zelf biedt hij een eenvoudige oplossing; om aangename steden te kunnen creëren hoeven niet voortdurend nieuwe ideeën en concepten te worden bedacht. De stedenbouwkundige kwaliteiten van de historische, traditionele Europese stad bieden volgens hem voldoende aanknopingspunten om als onderlegger te gebruiken voor huidige steden. Verder is het voor Krier belangrijk dat er rekening wordt gehouden met de menselijke maat, want deze schaal draagt volgens hem significant bij aan de leefbaarheid van een stad. Ook houdt Krier in zijn stedenbouwkundige ontwerpen rekening met de directe omgeving. Duidelijk zal worden in hoeverre Krier rekening heeft gehouden met de *genius loci* op de plek waar Brandevoort is verrezen.

Tenslotte de critici; zij die zich positief dan wel negatief over Brandevoort hebben uitgelaten in uiteenlopende vakinhoudelijke publicaties en menig krantenartikel. Het is al snel duidelijk dat er twee kampen zijn; voor sommigen is Brandevoort een verademing, voor anderen een gruwel. Aan de hand van de terminologie en het standpunt dat critici tot de architectuur innemen wil ik proberen duidelijk te maken waar de kritiek op is gebaseerd. Belangrijk vind ik het hierbij om uit te zoeken of de betreffende

---

² Strike 1994, 134 '[t]o rebuild history purely to create a new commercial use lacks a commitment to our time.'

³ Crone 2003, 17

auteurs rekening houden met de identiteit van Brabant in het algemeen of enkel op modernistische beginselen terugrijpen. Een essay in het *Jaarboek voor Architectuur in Nederland*, getiteld 'Het gelijk van Krier', is tekenend voor het succes van traditionalistische architectuur.

Van belang is ook hoe de bewoners van een wijk die duidelijk op het verleden is geïnspireerd deze ervaren. Tegenwoordig worden er pasklare concepten ontwikkeld die in alle opzichten zeggen te voldoen aan de vraag van de markt, maar een grondig onderzoek naar bewonerswensen is nooit verricht. De woonwensen van de woonconsument worden verondersteld en veelal achteraf getoetst. Uit het onderzoek *Wonen in gecreëerd erfgoed. Belevingen en bindingen in Brandevoort* (2004), dat onder bewoners die al enkele jaren in Brandevoort wonen is gehouden, zullen de belangrijkste conclusies worden vermeld.

In het begin had de kritiek op de architectonische verschijningsvorm van Brandevoort de overhand, naar mate de wijk meer vorm kreeg viel er een omslag te bespeuren, waarbij afwijzing plaats leek te maken voor aanvaarding en soms zelfs begrip. Er werd door critici ingezien dat een traditionalistische architectuur onvermijdelijk is en dat de discussie niet enkel de esthetische kant zou moeten beslaan. Critici kunnen er niet langer omheen dat de bewoners van Brandevoort zeer tevreden zijn over hun woonomgeving. De omslag is niet zo zeer dat men positiever wordt over de architectonische verschijningsvorm van de wijk, maar dat wordt gerealiseerd dat er bij de woonconsument een zekere behoefte is ontstaan als reactie op de voortgaande globalisering en sociale veranderingen die zich vertaalt in een sterke hang naar het verleden. Nostalgie en retro zijn hierbij populaire begrippen, maar ook de langzaam ontstane angstcultuur speelt een rol bij de wens om in een op een vesting of kasteel gelijkende woonomgeving te wonen, die mogelijk zelfs afgesloten zou kunnen worden. De kern van de onenigheid over traditionalistische architectuur blijkt dieper te zitten en langzaam wordt dat ingezien. De discussie beslaat een breder – want maatschappelijk – veld en schijnbaar is een historiserende, ofwel traditioneel uitzijnde architectuur hierbij onvermijdelijk.

1 Aanloop tot een nieuwe stedelijke uitbreidingswijk

Brandevoort is een stedelijke uitbreidingswijk van de gemeente Helmond. Sinds 1996 is deze gemeente, in samenwerking met een projectontwikkelaar, bezig met de ontwikkeling van Brandevoort. Voor het stedenbouwkundig ontwerp werd de Luxemburgse architect Rob Krier (1938) aangetrokken, die bekend staat om zijn traditionalistische ontwerpen. Krier heeft reeds op meerdere locaties in Nederland gebouwd, waarbij De Resident in Den Haag en De Meander in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt zijn bekendste projecten zijn.

Brandevoort is een Vinex-wijk; deze wijken hebben over het algemeen niet zo een goede naam. De gemeente Helmond wilde een negatieve uitstraling voorkomen door bijzondere aandacht te besteden aan de nieuwe woonwensen van toekomstige bewoners. De wijk moest in de ogen van de gemeente een zekere nostalgische uitstraling krijgen die de sfeer van de Brabantse dorpen van weleer zou doen oproepen.

de Vinex-gedachte

Begin jaren negentig van de vorige eeuw beseftte de politiek dat het noodzakelijk was beleid te maken aangaande de bouw van een groot aantal nieuwe woonwijken in Nederland. Daartoe werd eind 1993 door de minister van VROM de *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening* uit 1990 aangevuld met de *Vierde Nota extra*. Deze nota verordonneerde dat er tussen 1995 en 2010 ongeveer 750.000 woningen moesten worden gebouwd.⁴ De beleidsuitgangspunten werden vastgelegd in convenanten tussen het rijk, provincies en stadsbesturen. In deze nieuwe, compacte stedelijke uitbreidingswijken, op zogenaamde Vinex-locaties, zouden diversiteit en ontwerp kwaliteit de basisvoorwaarden veiligstellen en zou rekening worden gehouden met de pluriformiteit van de kwaliteitsopvattingen. Geprobeerd moest worden 'samenhang te brengen in de bouwopgave, de mobiliteitsvraag en het natuur- en milieubeleid.'⁵ Eén van de uitgangspunten van het beleid was dat de nieuw te bouwen woningen meer rekening zouden houden met de nieuwe woonwensen. Naast het bouwen van grotere woningen op ruimere kavels zou de nadruk komen te liggen op de kwaliteit van de woonomgeving, (ecologische) groenvoorzieningen en het terugdringen van het autogebruik – tevens uit het straatbeeld – naast het stimuleren van het gebruik van het openbaar vervoer. Voorwaarden voor de architectuur werden van te voren vastgelegd, waarbij afwisseling en variatie uitgangspunten waren.⁶ Dit heeft echter, volgens critici, niet altijd tot de meest positieve eindresultaten geleid. Kritiek was er vooral op de eenvormigheid van de architectuur naast de illusie van een geregisseerde variatie, het monotone en saaie karakter van de wijken, op de dichtheid en de matige parkeer- en groenvoorzieningen.⁷ Het resultaat bleek overwegend teleurstellend. Wellicht kwamen de kritische reacties op dergelijke wijken te vroeg om er met recht over te kunnen oordelen, omdat de locaties vaak nog niet voluit waren ontwikkeld. Grote delen van een wijk waren vaak nog een zandvlakte, bomen waren nog niet

---

⁴ Zie de *Vierde nota Extra*, 1993 ... (ook www.ocenw.nl en www.vinenex-locaties.nl)

⁵ Van Rossum 2001, 9

⁶ zie www.vinex-locaties.nl

⁷ Hulsman, Bernard. 'Geef Vinex de ruimte!' in Van Rossum 2001, 210-216

volgroeid, de supermarkt en de kapper huisden nog in noodgebouwen. Dan is het uiteraard lastig 'sfeer' proeven en voor bewoners mogelijk nog te vroeg om zich er echt thuis te kunnen voelen. Dat een herziening van de oordeelvorming over Vinex-wijken noodzakelijk was bleek uit het onderzoek dat het Stimuleringsfonds voor Architectuur in 2001 liet uitvoeren, en dat werd gepubliceerd onder de titel *De stad in uitersten. Verkenningstocht naar Vinex-land*, om tot 'het ware gezicht' van Vinex te komen.⁸ In dit onderzoek werden veertien Vinex-locaties bezocht – waaronder ook Brandevoort - die zowel onderling als met een twaalfstal tamelijk recente uitbreidingslocaties werden vergeleken. Bewoners bleken 'veel minder ontevreden over hun woonomgeving te zijn dan men op basis van de massale kritiek op Vinex zou verwachten'.⁹ Men is vooral tevreden over de kwaliteit van de woning. Opvallend in dit onderzoek is dat Brandevoort op alle vijf de visies, namelijk duurzaamheid, woningmarkt, emancipatie, cultuurlandschap en compacte stad, het hoogste scoorde.¹⁰

Brabant achtergrond: Brabant en identiteit

Brabant heeft zich in een redelijk snel tempo ontwikkeld van een agrarische naar een industriële samenleving, en gaat tegenwoordig voor landelijk door.¹¹ De industrialisatie bracht de ontwikkeling van stedelijke gebieden en een algehele schaalvergroting in een mum van tijd op gang met als gevolg dat Brabant haar regionale identiteit begon te verliezen. De laatste jaren ontstaan er steeds vaker geluiden dat mensen zich wensen te verzetten tegen de vervlakking van de samenleving; men verlangt terug naar het verleden, naar de dorpsgemeenschap, naar ambachtelijke producten, naar kennis over geschiedenis et cetera. Het bewust creëren en in stand houden van nostalgische beelden van het vroegere Brabant worden hierbij niet geschuwd.¹²

Op beleidsniveau komt de aandacht langzaamaan te liggen op de Brabantse cultuurhistorie en wil men de karakteristieken van een plek gebruiken in planontwikkelingen. Om enige grip te kunnen krijgen op de veranderende textuur van de regio – en om de woningmarkt aantrekkelijk te maken – wordt in het huidige beleid het verleden steeds vaker ingezet als inspiratiebron. Het landelijke karakter van Brabant wordt daarbij veelal gebruikt als representatief voor de regio en voor het ontlenen van een identiteit. De werkelijkheid wordt dan nog wel eens uit het oog verloren: 'De algemene teneur in het discours over de inrichting en vormgeving van het Brabantse platteland wordt bepaald door geïdealiseerde voorstellingen, door de constructie van rurale idylle: zeer positieve en geromantiseerde beelden van het platteland'.¹³

Volgens professor Bijsterveld moet er duidelijk onderscheid worden gemaakt maken tussen 'beelden die een geïdealiseerd verleden representeren en beelden die trachten de historische waarheid te benaderen'.¹⁴ In zijn rede *Het maakbare verleden* stelde Bijsterveld de actualiteit van het zelfbeeld van

---

⁸ Van Rossum 2001, 8

⁹ Ibidem, 12

¹⁰ Ibidem, 160

¹¹ Janssen 2002, 79

¹² Janssen 2002, 78 Janssen verwijst naar de rede van prof. Bijsterveld: 'Het instandhouden en bewust creëren van nostalgische Brabant-beelden belemmeren echter een adequaat zicht op de actuele realiteit'.

¹³ Ibidem, 77

¹⁴ Bijsterveld 2000, 5 Het integreren van cultuurhistorie in het ruimtelijke en cultuurbeleid kan wel bijdragen aan een 'herkenbare leefomgeving', 'gevoelens van worteling' en 'scherping van het besef van een eigen identiteit'. (Nota *Cultuurhistorie is een werkwoord: Weten, Maken, Beleven*. 1999-2003; cultuur presenteert verleden en heden in de context van het hier en nu)

de hedendaagse Brabanders, de deugdelijkheid van hun visie op het eigen verleden en de geldigheid van de bestaande Brabantbeelden ter discussie.¹⁵ Bijsterveld is van mening dat het regionale verleden en de regionale volkscultuur belangrijke inspiratiebronnen zijn voor de identiteit en het zelfbeeld van hedendaagse Noord-Brabanders. Maar de nostalgische beelden moeten geen eigen leven gaan leiden want kunnen tot een verkeerd geschiedbeeld leiden. Het beeld dat mensen veelal hebben van de Brabantse cultuur – dorps, industrieel, katholiek - zijn volgens Bijsterveld ‘tegenbeelden’, welke zijn ‘ontstaan in de naoorlogse periode van razendsnelle modernisering en bedoeld als bezweringen van het minder pittoreske heden.’¹⁶ Een kritische reflectie is hier op zijn plaats omdat deze beelden het werkelijke verleden en de regionale cultuur niet altijd waarheidsgetrouw afbeelden.¹⁷ Nostalgie kan volgens Bijsterveld wel de belangstelling voor het verleden en historisch besef opwekken, maar is geen goede leidraad bij het zoeken naar een betrouwbaar geschiedbeeld.

In 1997 verscheen het *Manifest Brabant 2050* waarin een pleidooi werd gehouden om Brabant in de toekomst dorpsgewijs te blijven bewonen.¹⁸ Dit manifest was een reactie op de al maar voordurende verstedelijking van Brabant. Gevoed door het gevaar dat er binnen afzienbare tijd geen landelijk stukje Brabant meer zou bestaan, beschreven tien auteurs in een kort essay hun visie over de toekomst van Brabant.¹⁹ Uiteenlopende onderwerpen kwamen aan bod – de gefragmenteerde samenleving, sociale ontwikkelingen, explosieve economische groei, milieukwesties, kunst en cultuur, solidariteit met elkaar, consumptiegedrag, globalisering, bevolkingstoename et cetera. Het ging de initiatiefnemers van het manifest vooral om de ruimtelijke ontwikkelingen en de stedelijke vernieuwingen in de regio Brabant die het karakter van de regio niet als uitgangspunt nemen. Het karakter en de uitstraling van Brabant stond op het spel en men was van mening dat de centrale thema’s de kwaliteit van de leefomgeving en duurzaamheid waren. Met betrekking tot het ruimtelijk beleid willen de opstellers van het manifest wel dat rekening wordt gehouden met de huidige leefstijlen, maar dat de karakteristieken van het landschap worden behouden en dat de vormgeving aansluit bij de tradities van Brabant.²⁰ Het stichten van nieuwe dorpen schuwen ze hierbij allerminst.

De auteurs van de verschillende essay’s in het manifest bieden ook oplossingen aan voor de problemen die zij hebben gesignaleerd. Het doel is om de aandacht te vestigen op het zorgvuldig bepalen van een strategie voor de regio op de lange termijn. De nadruk moet komen te liggen op de ruimtelijke kwaliteit in plaats van in het creëren van een identiteit en het zich verliezen in het verleden.

---

¹⁵ Ibidem, 5 uitgesproken rede bij de openbare aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar ‘Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur’, aan de Katholieke Universiteit Brabant.

¹⁶ Ibidem, 8

¹⁷ Ibidem, 10 ‘Historisch deugdelijke én ondeugdelijke beelden voeden het zogeheten ‘collectief geheugen’, een door grote delen van de Brabantse bevolking gedeeld geschiedbeeld, dat op zijn beurt voedingsbodem is voor de regionale identiteit’.

¹⁸ Het *Manifest Brabant 2050* staat onder redactie van Hans Broess en Claire Grijzen.

¹⁹ Gepubliceerd in *Brabant ongemonteerd* (1997), onderdeel van het *Manifest*

²⁰ Broes 1997, uit de conclusie van *Brabant ongemonteerd*; aansluiten bij de tradities om zichzelf te kunnen onderscheiden van omliggende regio’s.

Historische morfologie of ‘de geest van de plek’

In 1980 verscheen *Genius Loci: towards a phenomenology of architecture* waarin Christian Norberg-Schulz een fenomenologie van de architectuur beschrijft.²¹ Norberg-Schulz observeert en beschrijft het landschap niet op wetenschappelijke maar op filosofische wijze. Fenomenen, tastbare maar ook niet-tastbare dingen, dragen bij aan het karakter van een plek, beter gezegd aan *de geest* van die plek; de *genius loci*. Volgens Norberg-Schulz ontlene plaatsen hun identiteit aan de geschiedenis van de plek. Architectuur is vervolgens hem in staat om een plaats te *maken*, architectuur geeft de plaats bestaansrecht en verbindt er betekenis aan. De begrippen ‘ruimte’ en ‘karakter’, naast ‘oriëntatie’ en ‘identificatie’ staan centraal in Norberg-Schulz zijn gedachtegang; mensen kunnen zich uitsluitend ergens thuis voelen wanneer zij zich kunnen oriënteren en identificeren met hun directe omgeving.²² Norberg-Schulz was de eerste die verkondigde dat de cultuurhistorische betekenis van een plek bij kan dragen aan de beleving ervan en dat architectuur in staat is een relatie met het omringende landschap aan te gaan en het karakter ervan te benadrukken. Norberg-Schulz wil duidelijk stellen dat de unieke eigenschappen van iedere plek zorgvuldig dienen te worden benut en dat de taak van de architect is om betekenisvolle plekken te maken; architectuur helpt mensen om te wonen.²³ Het is van belang onderscheid te zien tussen het natuurlijke landschap en de door de mens gemaakte plaatsen. *Genius loci* was bij verschijning niet meteen een bestseller en er werd niet bijzonder veel aandacht aan besteed. De laatste jaren echter wordt er steeds vaker impliciet en expliciet naar de geest of het karakter van een plek verwezen waarbij dan ook Norberg-Schulz wordt aangehaald.

In de Nederlandse stedenbouw en landschapsarchitectuur wordt de historische morfologie steeds vaker gebruikt als onderlegger voor de verkaveling van nieuwe stedelijke uitbreidingswijken.²⁴ Maar echt nauwkeurig lijkt er niet altijd met de geschiedenis te worden omgesprongen; een verleden – en identiteit – wordt vaak geconstrueerd en heeft dan weinig tot niets meer te maken met de werkelijkheid.²⁵ Want er zijn niet altijd concrete en tastbare aanknopingspunten in de directe omgeving te vinden die de *genius loci* kunnen ondersteunen. Moet dan koste wat kost een link worden gezocht, of erger, worden verzonnen in de hoop dat het oorspronkelijke Brabant daardoor zal herrijzen? En zoals Hans Ibelings opmerkte; in hoeverre smooft de hoop opgespoten zand waar de nieuwe woonwijk zal verrijzen de *genius loci*?²⁶

beleidsnota Belvedere

In 1999 werd het belang van cultuurhistorie bij nieuwe stedelijke ontwikkelingen eindelijk erkend en op de politieke agenda gezet. Bij grote nieuwbouwprojecten in Nederland stuitte men vaak op de fundamenteën en structuren van oude resten van Romeinse nederzettingen.²⁷ Vaak werden

²¹ Oorspronkelijk in het Italiaans verschenen onder de titel *Genius loci – paesaggio, ambiente, architettura* in 1979.

²² Norberg-Schulz 1980, 5 ‘A place is a space which has a distinct character’.

²³ Ibidem ‘Architecture means to visualize the *genius loci*, and the task of the architect is to create meaningful places, whereby he helps man to dwell’.

²⁴ Crone 2003, 30

²⁵ Ibidem, 13 ‘Bovendien heeft het landschap soms mythische proporties aangenomen, aangezien het nog het enige houvast lijkt te zijn voor veel stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten na het wegvallen van de ‘grote verhalen’ achter de modernisering van de stad en het landschap’.

²⁶ Ibelings 2005, 86

²⁷ Recentelijk schreef Hilde de Haan het artikel ‘Veertig gemiste kansen in Leidsche Rijn’ in *de Volkskrant* over de *Limes Atlas* waar gevonden archeologische resten worden gedocumenteerd maar waar bij Leidsche Rijn, waar onder meer een Romeins schip werd gevonden, niets mee gebeurde. (07-07-'05, p. K07)

noemenswaardige archeologische ontdekkingen gedaan en werd er in veel gevallen Monumentenzorg of een andere instantie bij gehaald om het gevonden erfgoed te beschermen. Door hun ervaringen – de bouw werd vaak langdurig stil gelegd– realiseerden gemeentes en bouwers zich dat het misschien verstandiger is dat wanneer een planontwikkeling op touw wordt gezet, van te voren de cultuurhistorische karakteristieken van een bepaalde plek in kaart worden gebracht. Volgens Hans Ibelings is de *genius loci* van Norberg-Schulz ‘één van de motivaties geweest van het beleid dat de rijksoverheid onder de noemer Belvedere is gaan voeren’.²⁸

In 1999 hebben de vier ministeries VROM, OCW, LNV en V&W de Nota Belvedere ontwikkeld waarin voor een respectvolle omgang met het cultuurhistorische verleden in nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland wordt voorgestaan.²⁹ Uitgangspunt is ‘behoud door ontwikkeling’. Bedoeling is dat rekening wordt gehouden met de karakteristieken van een bepaald gebied en dat zodoende de kwaliteit van de inrichting van Nederland wordt vergroot. Het is met nadruk geen wet, eerder ‘een inspiratiebron en kwaliteitsimpuls’ voor toekomstige ontwikkelingen. Het beleid biedt ruimte voor interventie in de aangewezen Belvederegebieden, mits de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd wordt en het cultureel erfgoed behouden blijft. Want door hun unieke karakter dragen ‘cultuurhistorische kwaliteiten (...) bij aan de identiteit die mensen ontlene aan een gebied of plek.’³⁰ Bij de ontwikkeling van Brandevoort was het Belvedere-beleid nog geen vanzelfsprekendheid, wel de notie dat het verleden heel goed als inspiratiebron kan dienen om de ruimtelijke inrichting van een plek te versterken.

Brandevoort, een nieuw dorp

Helmond voldeed lange tijd niet als een aantrekkelijke woonomgeving voor kapitaalkrachtige huishoudens. Om het imago van de stad te verbeteren werd door de gemeente Helmond besloten een alternatief verleden te creëren als tegenhanger van het negatieve, industriële imago. Dit gebeurde begin jaren negentig met de ontwikkeling van de wijk Dierdonk. Een projectontwikkelaar nam het initiatief om een planconcept te ontwikkelen waarbij meer rekening werd gehouden met de specifieke woonwensen van de toekomstige bewoner. De nadruk werd gelegd op het creëren van ‘sfeer’, waarbij de architectuur van Dierdonk werd afgeleid van de tuindorpen uit de jaren dertig. Dierdonk bleek een groot succes en bij de ontwikkeling van nieuwe locaties in de omgeving van Helmond stond daarom ook ‘de noodzaak tot het vervaardigen van onderscheidende en marktgerichte woonconcepten voorop’, hetgeen in 1997 plaatsvond met de ontwikkeling van Brandevoort.³¹ Het masterplan voor deze nieuwe uitbreidingswijk werd in opdracht van de gemeente Helmond en Bouwfonds Woningbouw uitgewerkt door een multidisciplinair ontwerpteam met Rob Krier als supervisor.³² Van meet af aan stonden bij de planvorming de menselijke schaal en leefwijze, individualiteit en flexibiliteit centraal. Brandevoort zou zich in positieve zin moeten onderscheiden van nieuwbouwplannen elders in

---

²⁸ Ibelings 2005, 84

²⁹ <http://www.belvedere.nu> (22-05-'05)

³⁰ Ibidem

³¹ Gemeente Helmond 1997, 3

³² Het team bestaat uit Rob Krier + Christoph Kohl Architecten, Wissing stedenbouw en ruimtelijke vormgeving, H+N+S Landschapsarchitecten en Grontmij Noord-Brabant. Zij vormden gezamenlijk het ontwerpteam waardoor de disciplines landschap, stedenbouw, architectuur, civiel en cultuurtechniek breed waren vertegenwoordigd. Zie Hans Ouwerkerk in ‘De verleidingen van Brandevoort’ in *NAW. Bouwfonds Ontwikkeling magazine*, #8 / voorjaar 2003

Nederland door zich te baseren op kwaliteitskenmerken die een hoogwaardig woonmilieu voorstaan en 'aansluiten bij de woonwensen van de doelgroepen waar Helmond nu en in de toekomst voor wil bouwen.'³³

De gemeente Helmond wilde Brandevoort een onderscheidende en tijdloze identiteit geven door de wijk te baseren op de karakteristieken van een oud Brabants dorp. Het stedenbouwkundig ontwerp en de architectuur zouden worden ontleend aan bestaande, dorpse typologieën.³⁴ In hoeverre is er rekening gehouden met de bestaande historische morfologie en de 'geest van de plek'? Er is naar gestreefd de wijk zorgvuldig in te passen in het bestaande landschap: 'Oude landschappelijk structuren, zoals groene erven, beplantingen, radiale lanen en landwegen, zijn naar boven gehaald en ruimtelijk versterkt, zodat ze als dragers van het plan kunnen functioneren'.³⁵ Verder is het architectonisch beeld van het nieuwe – maar in verschijningsvorm oude – dorp tot in de finesses uitgedacht door supervisor Krier. De wijk moest in zijn ogen een romantische uitstraling krijgen, gerelateerd aan de menselijke schaal waar bewoners zich prettig en bovenal thuis zullen voelen. De verschillende buurten in Brandevoort hebben nadrukkelijk allen een andere uitstraling om een gedifferentieerde doelgroep te benaderen. Zelfs de namen voor de wijken zijn zorgvuldig gekozen; zo vormt De Veste het centrum van Brandevoort en verraadt de naam haar karakter als middeleeuws vestingstadje, compleet met torens en (slot)grachten. Om De Veste heen liggen de zogenaamde 'buitens' waar voor andere traditionele architectuurstijlen is gekozen; zo is de wijk Brand in koloniale stijl gebouwd, Stepekolk heeft een landelijk karakter waarbij de Brabantse langgevelboerderijen uitgangspunt zijn geweest en wordt Schutsboom als 'nieuw, maar vanouds gezellig en gevarieerd' beschreven.³⁶

Er werd gestreefd naar een grote diversiteit aan woningtypologieën dat naar de potentiële koper werd vertaald als 'de charme van het individuele wonen in een klassieke setting'.³⁷ Iedere woning zou een eigen gezicht moeten krijgen, vandaar dat Krier veel afwisseling voorschreef in de goot- en nokhoogtes, beukmaten, gevelindelingen en detailleringen.³⁸ De detaillering werd rechtstreeks verbonden aan de stijlkenmerken van het 'Brabants classicisme'.³⁹ Bij de bouwkundige uitwerking is echter wel geprobeerd, naar de huidige maatstaven, zoveel mogelijk onderdelen te standaardiseren. Door middel van een zorgvuldig uitgedachte compositie werden deze vervolgens in het gevelbeeld ingepast, om tot het gewenste resultaat te komen.⁴⁰ De architecten dienden zich aan deze strakke voorschriften uit het masterplan te houden. Enige artistieke vrijheid lijkt hier ver te zoeken, maar dat is ook helemaal niet de bedoeling meent de gemeente Helmond. Architecten streven immers met door hen zelf bedachte concepten veelal het doel voorbij, wat 'leidt tot abstracte stedenbouwkundige

---

³³ Gemeente Helmond 1997, 4

³⁴ Ennen 2004, 23 en 38: De naam Brandevoort wordt echter vaak niet geassocieerd met Helmond, en is daardoor een zelfstandige plaats met een eigen identiteit en een eigen aantrekkingskracht.

³⁵ Janssen 2001, 38

³⁶ verkoopfolder Brandevoort, 'Modern leven in een klassieke sfeer', ongedateerd

³⁷ Gemeente Helmond 1997, 5

³⁸ Keuning 2003, 22

³⁹ Ibidem, 25 Brabants Classicisme: de stijl waarin dorpen als Hilvarenbeek, Oirschot en Heusden in de negentiende eeuw werden gebouwd en die de gemeente exemplarisch achtte voor de bouw van het nieuwe dorp.

⁴⁰ Krier 2003, 44 'One aspect of our urban design philosophy is the conviction that individual, differently designed buildings create a lively landscape. Therefore, along a series of blocks there should never be two buildings by the same planner standing next to each other'

structuren die zowel de toekomstige bewoners en gebruikers, het bestaande landschap en de regionale cultuurhistorie negeren.⁴¹

Om het unieke karakter van de wijk te kunnen blijven waarborgen is reeds in een vroeg stadium een Beeldkwaliteitplan opgesteld. In de brochure *Handhaving beeldkwaliteit* worden met betrekking tot erfafscheidingen, dakkapellen, tuinhuisjes, markiezen et cetera de richtlijnen, die per buurt overigens verschillen, toegelicht en wordt er op gewezen dat de gemeente zal toezien op naleving van deze richtlijnen. In het *Brandevoorter Bulletin*, een huis-aan-huisblad dat tweemaandelijks verschijnt, worden vervolgens op- en aanmerkingen geplaatst bij foto's die in de wijk zijn gemaakt. Het onderschrift bij een goede oplossing, 'veel mensen realiseren zich dat zij in een bijzondere wijk wonen en zijn bereid hier rekening mee te houden. Men wil geen afbreuk doen aan de karakteristieke sfeer van hun buurt', maakt duidelijk dat deze vorm van esthetische kwaliteitsbewaking een serieuze aangelegenheid is.⁴²

De gemiddelde dichtheid die voor Vinex-locaties is vastgelegd ligt rond de dertig woningen per hectare. Dit leidt volgens de gemeente Helmond 'tot kleine, dure woningen op kleine kavels', het ontbreken van groenvoorzieningen en openbare ruimte en waar de architectonische verscheidenheid veelal de boventoon voert ten opzichte van de stedenbouwkundige structuur.⁴³ Dit heeft de gemeente niet zelf bedacht. Zij refereert in haar planfilosofie aan een publicatie uit 1997 van SFB Vastgoed en bpf-bouw, getiteld *Verlangen naar Romantische Architectuur*.⁴⁴ SFB Vastgoed tracht met deze publicatie een bijdrage te leveren aan de veranderende opvattingen over stedenbouw en architectuur waarbij het streven naar een meer marktconforme woningproductie centraal staat. SFB Vastgoed voorziet dat de ontwerpende disciplines meer tegemoet zullen moeten komen aan de behoeften en woonwensen van de consument; deze dienen (mogelijk) te worden vertaald in een 'romantische' leefomgeving waarbij begrippen als 'sfeer, emotie en identiteit' centraal moeten komen te staan. Het gaat er volgens SFB Vastgoed om 'uitdagende architectonische en stedenbouwkundige concepten te ontwikkelen, waarbij objectieve programmatische en maatschappelijke eisen worden gekoppeld aan de subjectieve emotionele behoefte van de individuele consument'.⁴⁵

De gemeente Helmond wil met Brandevoort geen standaard Vinex-wijk neerzetten en om haar verhaal kracht bij te zetten verwijst ze naar stevige kritiek uit andere hoek, waaronder onderzoeken van het Stimuleringsfonds voor Architectuur uit 1994 en 1998, waaruit blijkt dat het Vinex-concept tot eenvormige stadsuitbreidingen leidt. Door de tekortkomingen van een doorsnee Vinex-wijk op te sommen vraagt de gemeente Helmond de aandacht voor haar planfilosofie, dat volgens haar wel garant staat voor een hoogwaardig woonmilieu en dat wel rekening houdt met de woonwensen van de bewoner.

Of de wijk tevreden bewoners heeft opgeleverd kan pas worden onderzocht wanneer mensen er enkele jaren wonen.⁴⁶ Door bepaalde keuzes te maken in de verschijningsvorm van de wijk denkt de

---

⁴¹ Gemeente Helmond 1997, 5 Het is opvallend dat zij het hier heeft over het beschermen van de regionale cultuurhistorie.

⁴² *Brandevoort Bulletin*, december 2003, 6

⁴³ Gemeente Helmond 1997, 3

⁴⁴ SFB Vastgoed 1997, 9. SFB Vastgoed is het belegging- en vastgoedbedrijf van de Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Bouwnijverheid (bpf-bouw).

⁴⁵ *Ibidem*, 11

⁴⁶ Een dergelijk onderzoek werd begin 2004 door Elke Ennen gepubliceerd.

gemeente Helmond aan te kunnen sluiten bij de belevingswereld van toekomstige bewoners en is ze ervan overtuigd dat velen het totaalconcept zal aanspreken. Ze realiseert zich echter wel dat de stedelijke omgeving 'niet direct aan het menselijk welbevinden [kan] worden gerelateerd'.⁴⁷

---

⁴⁷ Gemeente Helmond 1997, 5. Hierbij moet vermeld dat de gemeente Helmond zich er wel van bewust was dat 'fysisch determinisme' uit den boze is bij een dergelijke geregisseerde variatie. Verder is het opmerkelijk dat de gemeente zich in haar planfilosofie tracht in te dekken tegen een mogelijk kritische ontvangst op het Brandevoortse concept vanuit de vakwereld; hier houdt ze serieus rekening mee in haar tekst.

2 Het verleden als inspiratie voor (betekenisvolle) architectuur

bouwen naar historisch voorbeeld

Bouwen naar historische voorbeelden is in de architectuurgeschiedenis geen onbekend verschijnsel. Vooral in de negentiende eeuw werd het kopiëren of imiteren van bestaande gebouwen alomgewaardeerd. De omkeer kwam in het eerste kwart van de twintigste eeuw toen architecten van de Delftse School met een romantisch alternatief voor de negentiende eeuwse neostijlen.⁴⁸ Men wilde terug naar de Europese stad van voor de industrialisering en er werd nostalgisch verwezen 'naar het ideaalbeeld van een arcadische, harmonische samenleving'.⁴⁹ Het traditionalisme van de jaren twintig en dertig ontstond uit een zekere onvrede over de (te) snel veranderende wereld die volgens hen door de industrialisatie was veroorzaakt; de opkomende verstedelijking en individualisering waren daar onder meer de gevolgen van.⁵⁰

In hun architectonische benadering achtten de traditionalisten functie en technologie van ondergeschikt belang; het verleden en de traditie zouden centraal moeten komen te staan. Er werd bij het ontwerpproces relatief veel aandacht besteed aan de beleving van het individu en de invulling van de openbare ruimte, die als belangrijke aspecten voor de leefomgeving werden beschouwd. Men stond een kleinschalige, ambachtelijke en eenvoudige architectuur voor waarbij traditionele materialen werden toegepast, hetgeen resulteerde in de typische Hollandse baksteenarchitectuur. Er was geen sprake van het willen imiteren van voorbeelden uit het verleden. De traditionalisten wilden juist aansluiten op het bestaande, hetgeen zwaarder woog dan het streven naar vernieuwing.⁵¹

Tegenwoordig wordt het 'namaken' van een al bestaande architectuurstijl door critici veelal afgedaan als het ontkennen van de huidige tijd. Het 'gelijktijdige en tegenstrijdige besef van heden en verleden' zoals dat vandaag de dag opgang doet werd door architect Gerard Maccreanor mooi verwoord in het tijdschrift *OASE*: 'De architectuur streeft noch naar een nostalgische herhaling van het al bekende, noch naar drama en inventieve extravagantie, maar zoekt naar een taal die vertelt over gemeenschappelijke ervaringen, collectief geheugen en conventies. De verschijningsvorm kan niet onmiddellijk worden herleid, maar roept de gedachte op 'dit heb ik eerder gezien', terwijl men tegelijk constateert, dat het nieuw is en er geen directe referenties voorhanden zijn. In zekere zin is het de kracht van de herinnering die de ervaring en waarneming van de alledaagse omgeving stuurt'.⁵²

---

⁴⁸ Heuvel, W.J. en Ir. B.D. Verbrugge *Geschiedenis van de bouwkunst. Overzicht van het bouwen in de westerse wereld* Leiden: Spruyt, van Mantgem & de Does BV1996, 243. De Delftse School werd oorspronkelijk aangeduid als traditionele of archaïserende richting en is ontstaan op grond van de opvattingen van de architect Granpré Molière.

⁴⁹ Barbieri 1999, 7

⁵⁰ Ibidem 18 Volgens Barbieri zijn mensen op zoek naar '(...) de vitaliteit van het alledaagse. Traditionalisten benadrukken de tektoniek van het bouwen, de menselijke waardigheid, de arbeidsvreugde van het handwerk, en verzetten zich tegen de vervlakking van verschillen, tegen internationalisering en globalisering van de architectuur'.

⁵¹ Ibelings 2005, 17 Het traditionalisme is per definitie gericht op het verlangen naar continuïteit. De essentie van elk traditionalisme is dat conventies en gewoontes de basis zijn voor architectonische ontwikkeling.

⁵² Maccreanor, 172-173 Hij vervolgt met: 'Het gebruik van het begrip nostalgie in onze hedendaagse samenleving lijkt onlosmakelijk verbonden met de tendens, de samenleving als gefragmenteerd te beschouwen. Het begrip fragmentatie impliceert het verdwijnen van een begrijpelijke, overzichtelijke 'heelheid, en nostalgie wordt geassocieerd met een sterk verlangen naar het fysieke herstel of het hervinden van deze als verloren beschouwde ideaaltoestand. Het zo gedefinieerde begrip nostalgie lijkt moeilijk samen te gaan met architectuur, omdat het zou kunnen duiden op een ontkenning van het heden door een zinloze adoptie van beelden uit het verleden die deze schijnbare 'volledigheid' moeten uitstralen.'

de kracht van het beeld; associatie

Soms lijkt het geïmiteerde 'echter' over te komen dan het origineel en is daardoor als het ware 'hyperréel', om de bekende term van de Franse filosoof Jean Baudrillard te gebruiken. Denslagen haalt Baudrillard aan om te verklaren dat het imiteren van bestaande vormen niet per definitie slecht hoeft te zijn. Volgens Denslagen is nabootsing in de architectuur 'een eerbeton aan het origineel en de herhaling een feest der herkenning', want '(...) iets van de schoonheid van het origineel straalt altijd af op de nabootsing en daaraan ontleent deze haar waarde. Dat geldt voor de kopie, maar ook voor de emulatie, de vrije navolging met als doel het nagevolgde te evenaren. Dit laatste behoorde tot de artistieke conventies van het classicisme'.⁵³

Een groeiend aantal ontwerpers maakt tegenwoordig gebruik van al bestaande gebouwtypologieën voor hun nieuwe ontwerpen. Volgens architect Sjoerd Soeters is het letterlijk neerzetten van een metafoor om een bepaalde sfeer te creëren dé manier om de kracht ervan uit te drukken.⁵⁴ De vraag is echter in hoeverre de verwijzing naar een bepaald beeld waar de metafoor van is afgeleid nog voldoende uitdrukking heeft in de nieuwe versie. Volgens Soeters is de associatie die een beeld of een vorm oproept bij mensen echter al voldoende om het gewenste effect te bereiken. Dit komt overeen met wat Bart Verschaffel beweert dat het in de architectuur niet hoeft te gaan om de echtheid, maar om de geloofwaardigheid van het gebaar.⁵⁵ Wanneer een gebouw in meerdere opzichten, bijvoorbeeld in de detaillering en de vormgeving op een middeleeuws vestingstadje lijkt, zullen mensen het ook sneller associëren en interpreteren als een vestingstadje. Gebruikmaking van beeldbepalende stijlkenmerken kan voldoende zijn om een gevoel van herkenning – ofwel gevoelens van nostalgie en daarmee sfeer – bij mensen op te roepen.

Rob Krier heeft de karakteristieke kenmerken van een oud Brabants dorp – let wel: die karakteristieken die hij met een oud Brabants dorp associeerde – gebruikt om Brandevoort de sfeer van een dorp te geven. De wijk is geen letterlijke kopie van een bestaand dorp maar is geconstrueerd uit bestaande en niet-bestaande beelden. Brandevoort ziet er oud uit, maar het nieuwe beeld is geïdealiseerd en geabstraheerd naar een verloren gegaan beeld uit het verleden. Waardoor er feitelijk sprake is van een valse beleving van authenticiteit en originaliteit door de hedendaagse bewoner, maar mogelijk niet als zodanig door de bewoner wordt ervaren. Het begrip nostalgie wordt vaak gebruikt om gevoelens en verlangens naar vroeger op te roepen en lijkt volgens Maccreanor '(...) moeilijk samen te gaan met architectuur, omdat het zou kunnen duiden op een ontkenning van het heden door een zinloze adoptie van beelden uit het verleden die deze schijnbare 'volledigheid' moeten uitstralen'.⁵⁶

---

⁵³ Denslagen 2004, 179 Zoals Palladio beschreef. Imitatie in deze betekenis is volgens Denslagen iets anders dan het produceren van kopieën. Niets wijst er echter op dat dit fenomeen als iets verwerpelijks werd geschouwd. Replica's hebben altijd bestaansrecht gehad. Ook realiseert Denslagen zich dat er zo goed wordt geïmiteerd '(...) dat de imitatie het authentieke in de schaduw stelt'.

⁵⁴ Van Rossum 2001, 135 Ashok Bhalotra was een van de eerste die een metafoor gebruikte voor de verschijningsvorm van de Amerfoortse wijk Kattenbroek. Soeters is supervisor van Haverleij bij 's-Hertogenbosch waar negen kastelen verrijzen

⁵⁵ Bart Verschaffel. *De Glans der Dingen* (1989) in *Dat is architectuur!* (2001) p. 641-645 Verschaffel onderzocht de cultuur van de schijn die noodzakelijk is om aan de onmiddellijkheid van de obscene ontbloting of de ongegeneerde, nietszeggende subjectiviteit te ontkomen

⁵⁶ Maccreanor ..., 172-173 'De gevoelsmatige kracht van de nostalgie ligt dan niet in het verlangen, iets wat als verloren wordt beschouwd daadwerkelijk te herstellen, maar wordt gepaald door de manier waarop het geïdealiseerde en abstracte fragment een plotseling en onverwacht onderdeel wordt van de veranderlijke hedendaagse context.'

Het traditionele idioom wordt door gemeentes en projectontwikkelaars gebruikt in hun verlangen om het saaie en monotone beeld dat men veelal had van een Vinex-wijk te vermijden. De vormgeving wordt door gemeentes en opdrachtgevers als belangrijke factor gezien voor de ontwikkeling en waardering van de wijken door toekomstige bewoners. Maar feitelijk kan architectuur voor de maatschappelijke omstandigheden in een wijk weinig betekenen. Met neotraditionalistische architectuur verkoopt de gemeente een verhaal om de mensen het beeld van een geborgen en veilige woonomgeving voor te spiegelen. Het is een marketingstrategie die evocatief is maar niet inspeelt op de werkelijke beleving van de bewoner, want in hoeverre kunnen mensen zich veilig voelen in een omgeving die zij niet zelf gecreëerd hebben? Een woonomgeving met een nostalgische uitstraling kan de wijk een zeker aanzien geven, en 'mooier' maken, maar is geen garantie voor het ontstaan van een leefbare en veilige woonomgeving. Een dergelijke schijnveiligheid werkt eerder suggestief.

regiospecifieke architectuur

cultuurhistorie als *leitmotiv*

Bij de ontwikkeling van Brandevoort fungeerde de Brabantse cultuurhistorie als *leitmotiv*. De *genius loci* van landelijk Brabant is gebruikt als inspiratiebron voor de nieuw te bouwen wijk. In feite liepen de gemeente Helmond en Bouwfonds met dit concept voor op de recent geformuleerde regiospecifieke ontwerpopgave. Door de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV), het Dictoraat-Generaal Wonen (ministerie van VROM) en het Stimuleringsfonds voor Architectuur, werd in 2003 een project opgezet om de kansen en mogelijkheden van regiospecifieke architectuur te onderzoeken.⁵⁷ De resultaten werden gepubliceerd in *Sprekend of welsprekend. De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur*: 'Meer nog dan de contextuele architectuurbenadering, richt de ambitie tot regiospecifieke architectuur zich op cultuurhistorie, landschappelijke elementen, hedendaagse plaatsgebonden behoeften en mentaliteit'.⁵⁸

Aan zeven ontwerpbureaus werd gevraagd ontwerpend onderzoek te verrichten voor verschillende regio's in Nederland waar enkele honderden woningen zouden moeten komen. Doel van het project was om aan te tonen dat een grotere differentiatie aan woonmilieus in de regio mogelijk is en dat deze er ook eigentijds uit kunnen zien zonder dat de architectonische vorm wordt ontleend aan een traditionele typologie. Van de geselecteerde bureaus werd dan ook verwacht dat ze ontwerpen zouden maken die 'uitdrukkelijk een eigentijds karakter moesten hebben en géén ontkenning mochten zijn van de eigen tijd'.⁵⁹

Nostalgie hoeft bij een dergelijke opgave niet te worden vermeden; volgens Daf-architecten, één van de geselecteerde ontwerpbureaus is 'het inzetten van die nostalgie in de zoektocht naar een verloren regionale identiteit om de huidige generieke ruimtelijke ordening te nuanceren en te

---

⁵⁷ Crone 2003, 2

⁵⁸ Ibidem, zie de achterflaptekst

⁵⁹ Crone 2003, 3

contextualiseren'.⁶⁰ De architecten van Urban Affairs stelden de 'hypocrisie van de opgave' als doel; het samengaan van de mythe en de realiteit, ofwel het landelijk wonen in hoge dichtheid.⁶¹ Te allen tijde staat de verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving centraal. Dergelijke ontwerpgegevens zijn voor alle betrokken partijen zeer complex want vereisen inventiviteit, moed, inzicht en tijd om de betreffende omgeving aan studie te onderwerpen. Maar het loont de moeite wel. Volgens professor Bijsterveld is het, met betrekking tot een historiserende architectuur, '(...) evident dat hedendaagse mensen voor de vorming van hun identiteit behoefte hebben aan dergelijke aansprekende, compacte verhalen en rituelen, veilige beelden waarin het verleden, of liever gezegd 'de goede oude tijd', wordt samengebond.⁶² Die algemene behoefte aan identiteit, romantiek en groepsgevoel komt voort uit de ontworteling die wij volgens Bijsterveld ervaren in de naar ons gevoel alsmear sneller veranderende samenleving waarin we leven. We proberen het verleden vast te houden, en maken het daartoe zelfs mooier en beter. Bijsterveld wil voorkomen dat de hedendaagse folklorisering van het verleden verward wordt met de realiteit ervan.⁶³ Het moet volgens hem mogelijk zijn in de legitieme behoefte aan romantiek en nostalgie te voorzien door een beroep te doen op historisch meer verantwoorde beelden.

Hoe vertaalt het rekening houden met de cultuurhistorie zich in de ontwerpgegevens? Dienen nieuwe plaatsen en gebouwen een dialoog aan te gaan met hun omgeving? Er zijn genoeg voorbeelden te bedenken van architectuur die zich juist van haar omgeving afkeert. De essentie – of de eigenheid – van een plek kan door architectuur worden gedefinieerd, bevestigd, versterkt, benadrukt, maar ook worden genegeerd. Uiteindelijk wordt de plek een plaats die een bepaalde sfeer zal oproepen. Waar het om gaat, en dit zal in het laatste hoofdstuk explicieter naar voren komen, is dat het volgens een aantal critici heel goed mogelijk moet zijn naar een bestaande vorm of typologie te refereren zonder daarbij te historiseren.

Erfgoed, als interpretatie van het verleden⁶⁴, wordt steeds vaker ingezet om mensen zich ergens thuis te laten voelen, waarbij thuis voelen gelijk wordt gesteld aan binding met de plek.⁶⁵ Dit gebeurt door aansluiting te zoeken op bestaande landelijke structuren, kennis van de geschiedenis, de *genius loci*, de historische morfologie, de topografie of zelfs biografie van het landschap; allemaal termen die slaan op het ontwerpen van een architectuur die specifiek is voor de regio. Maar hoe wordt bepaald wat representatief is voor de regio, wat is bepalend voor de ruimtelijke identiteit?⁶⁶ Kunnen de karakteristieke eigenschappen van de regio tot betekenisvolle architectuur leiden?⁶⁷ Kan behoud en versterking van de landelijke kwaliteiten bij de bouw van een nieuwe woonwijk bijdragen aan de binding van mensen aan hun woonomgeving? Bij deze vragen is het van belang hoe en door wie de

---

⁶⁰ Ibidem 47 Het project van Daf-architecten heet *Rurbania!*

⁶¹ Ibidem, 69

⁶² Bijsterveld 2000, 9

⁶³ Ibidem. Het 'gemoedelijke', het 'arcadische' en het 'katholieke' Brabant: het zijn beelden die tegen beter weten in steeds weer opduiken in uitlatingen van zowel Brabanders als niet- Brabanders. De behoefte aan mythen en mooie verhalen over het verleden staan niet ter discussie, maar wel de misvatting dat we met die door ons zorgvuldig uitgevonden tradities het oer-Brabantse oerverleden zouden voortzetten.

⁶⁴ Ennen 2004, 8

⁶⁵ Ibidem. 'Het zijn echter de verschillende interpretaties en ervaringen van bewoners die uiteindelijk de betekenis van het zich thuisvoelen bepalen'.

⁶⁶ <http://www.lantschap.nl/atlasidentiteit/indexatlas.html>

⁶⁷ Crone 2003, 33

zogenaamde karakteristieke eigenschappen van een plek worden bepaald en naar welke historische periode uit de geschiedenis wordt gerefereerd. Uit wijken als Brandevoort en Haverleij blijkt dat vaak wordt teruggegrepen naar de periode van voor 1800; genoemde wijken hebben dan ook een verschijningsvorm gelijkend aan kastelen en vestingstadjes.⁶⁸ Maar volgens de auteurs van de publicatie *Sprekend of welsprekend. De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur* is het heel goed mogelijk om vernieuwende, regiospecifieke architectuur te maken die op het grensvlak van verleden en toekomst enerzijds, en globalisering en regionalisering anderzijds kan functioneren.⁶⁹

Toch worden nog geregeld regionale kenmerken in een architectonische verschijningsvorm vertaald die de geschiedenis niet altijd even correct weergeeft. In hoeverre kan er dan nog gesproken worden van betekenisvolle architectuur? Of is dit begrip enkel nog voor de architectuurcriticus van belang? De esthetische vorm en de expressie van de architect lijken steeds vaker ondergeschikt te zijn gemaakt aan de (vermeende) verlangens van de woonconsument. Bij de ontwikkeling van Brandevoort lijkt het streven naar een betekenisvolle, vernieuwende architectuur ook niet aan de orde te zijn geweest, omdat de ervaring en de beleving van de consument centraal stonden als 'niet-materiële waarden'.⁷⁰

---

⁶⁸ Crone 2003, 17

⁶⁹ Ibidem: 'Het leggen van een koppeling tussen enerzijds het behouden en versterken van de bestaande landschappelijke en historische identiteiten en anderzijds het inspelen op nieuwe ontwikkelingen is cruciaal. Hier ligt de uitdaging in de combinatie van continuïteit en vernieuwing'.

⁷⁰ Ennen 2004, 8 Ennen constateert in haar onderzoek dat binnen de postmoderne samenleving een verschuiving van functionalisme naar symbolisme zichtbaar is. Vooral doordat in de economie een verschuiving heeft plaatsgevonden van productiegericht naar consumptiegericht.

3 Rob Krier en de traditionalistische architectuur

Rob Krier is sinds eind jaren tachtig, toen hem de opdracht werd verleend voor het stedenbouwkundig plan De Resident in Den Haag, geen onbekende meer in Nederland.⁷¹ Met zo'n twintig uiteenlopende projecten op zijn conto heeft Rob Krier zijn naam, en die van zijn partner Christoph Kohl met wie hij sinds 1992 in Berlijn een architectenbureau heeft, weten te vestigen. Krier staat vooral bekend om zijn traditionalistische ontwerpen en zijn harde kritiek op het modernisme. In zijn recent gepubliceerde monografie *Town Spaces. Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism* (2003) verantwoordt Krier zijn stedenbouwkunde en architectuur, evenals zijn theorieën die grotendeels teruggaan naar de jaren zeventig.⁷² Volgens Hans Ibelings onderstreept het succes van Rob Krier 'de verbanden tussen het postmodernisme van de jaren zeventig en het huidige traditionalisme'.⁷³

het afwijzen van het modernisme

Rob Krier heeft zich altijd sterk afwijzend getoond ten aanzien van de Moderne Beweging en het uit die tijd overgebleven erfgoed. Drijfveer in het modernistische gedachtegoed was het streven naar vernieuwing.⁷⁴ De architecten van het Nieuwe Bouwen wilden het 'nieuwe en eigentijdse' tot uitdrukking brengen door een breuk met het verleden te bewerkstelligen. De vorm diende de functie van het gebouw te volgen.⁷⁵ De modernen richtten zich volledig op de toekomst zonder daarbij te refereren naar het verleden en zonder een romantische architectuur voor te staan.

Er is naderhand veel kritiek geweest op de architectuur van het Nieuwe Bouwen dat zich volgens critici kenmerkt door haar anonieme, zakelijke en massale karakter.⁷⁶ Krier deelt deze kritiek; in zijn ogen hebben de modernen zich nooit voldoende rekenschap gegeven van hoe een samenleving eigenlijk functioneert. Het eenzijdig gerichte verlangen naar de verwezenlijking van het architectonisch concept en de scheiding van wonen, werken en recreëren hebben volgens Krier een onpersoonlijke architectuur opgeleverd, die niet aan een bepaalde plek is gebonden. De moderne steden ontberen steevast aangename openbare ruimten door het simpelweg naast elkaar plaatsen van objecten die geen onderlinge relatie aangaan; deze zijn in Kriers ogen identiteitloos. Een menselijke schaal ontbreekt, terwijl kleinschaligheid bijzonder bijdraagt aan de leefbaarheid van een stad. Kortom, anonimiteit moet volgens Krier plaats maken voor aangename openbare ruimten, met mooie pleinen en intieme straatjes waarbij veel aandacht wordt besteed aan de gevels omdat deze de ruimte begrenzen. Mensen moeten in staat worden gesteld zich thuis te kunnen voelen en hun huis kunnen herkennen. Voor de invulling van de openbare ruimte in het stedenbouwkundig ensemble zijn pleinen zijn van grote betekenis, want brengen mensen met elkaar in contact.⁷⁷ In overeenstemming met het

⁷¹ In eerste instantie was de opdracht voor Norman Foster maar toen deze architect te duur bleek werd Krier benaderd.

⁷² Zie *Stadtraum in Theorie und Praxis* uit 1975 van Rob Krier.

⁷³ Ibelings 2005, 66

⁷⁴ Heynen e.a. (red.) 2001, 687-688 De modernen waren van mening dat een nieuwe stijl noodzakelijk was die beter zou passen in het nieuwe industriële tijdperk, aangezien geen van de negentiende eeuwse neostijlen een nieuwe stijl had voortgebracht

⁷⁵ Ibidem, 689 De machine; het paradigma van het eigentijdse. Zie ook Le Corbusier's *Vers une architecture* (1923). In 1921 publiceert de Franse architect Le Corbusier "*Vers une architecture*" (Naar een architectuur), waarin hij een nieuwe bouwkunst voorstelt, die past in het gemechaniseerde tijdperk. Een huis moet 'een machine om in te wonen' zijn.

⁷⁶ Norberg-Schulz 1980, 194 'In the twenties it was maintained that modern architecture should not be local or regional, but follow the same principles everywhere'.

⁷⁷ Bekkering 2004, 6 Kohl noemt het zelf 'het scheppen van communicatieruime'.

traditionalisme van het begin van de twintigste eeuw besteedt ook Krier veel aandacht aan de beleving van het individu.

Door de kwaliteiten van bestaande structuren en stedenbouwkundige plannen te negeren is men steeds verder afgedwaald van waar het in de stedenbouw en de architectuur volgens Krier en Kohl om draait; namelijk het creëren van aangename woonomgevingen. We moeten van Krier leren van de traditionele Europese stad, in plaats van steeds nieuwe concepten te willen verzinnen want de stedenbouwkundige kwaliteiten van de preïndustriële stad voldoen nog altijd.⁷⁸

Krier wil met zijn ontwerpen vooral geen spektakel creëren; hij wil tot 'normale' oplossingen komen, een stad waarbij rekening wordt gehouden met de behoefte van de mens en harmonieert met de lokale en regionale omgeving. Twee decennia lang bleef het bij een papieren architectuur, nu lijken Krier zijn ideeën dan eindelijk te worden erkend.⁷⁹

biografie van het Brabants landschap

Voor het ontwerp van Brandevoort analyseerde Krier de topografie en de geschiedenis van de omgeving. Als een archeoloog onderzocht Krier hoe de plek waar Brandevoort zou gaan verrijzen in vroeger tijden werd gebruikt en nam vervolgens oude akkergrenzen, paden, landwegen of sloten over als ondersteuning voor zijn plan.⁸⁰ Zonder overigens expliciet naar Norberg-Schulz te verwijzen ging Krier dus uit van de biografie van het omringende landschap. Door te 'zoeken naar een regionale stijl' pastte hij zijn ontwerp aan aan de bestaande omgeving.⁸¹

Krier en de gemeente Helmond liepen met hun planontwikkeling enigszins voor op de beleidsnota Belvedere en latere ideeën aangaande het regiospecifieke bouwen. De landschappelijke structuur van de plek waar Brandevoort zou worden gerealiseerd werd door Krier als onderlegger gebruikt voor de stedenbouwkundige opzet.⁸² De architectuur werd ontleend aan dorpen uit de omgeving die door Krier als 'traditioneel' werden beschouwd. Zodoende heeft Krier de historische stad willen nabootsen; een plaats die in het midden begint met een dorpskern, kerk en plein en zich vervolgens naar de randen toe uitbreidt.⁸³ Normaliter gaan er hierbij jaren overheen, maar bij de aanleg van Brandevoort wordt deze geleidelijke stadsgroei echter gesimuleerd, aangezien de bouw van de wijk stapsgewijs en in detail is ontworpen en is vastgelegd in het masterplan. Krier realiseert zich dit terdege en zegt hier zelf over: 'Het nieuwe project dient geen expressie te vormen van de kunstenaar, de architect, maar moet voortvloeien uit en passen in de bestaande lokale en regionale architectuur en cultuur.'⁸⁴ Probleem echter hierbij is dat Krier zelf bepaalde wat hij karakteristieke stijlkenmerken van de Brabantse typologie vind welke vervolgens in het masterplan werden voorgeschreven. Door de huizen een

---

⁷⁸ Rob Krier geciteerd door Hulsman 2002, 19

⁷⁹ Opmerkelijk is dat Krier ook op een traditionalistische wijze vormgeeft aan zijn ontwerpen; zijn ontwerpen zijn bijna allemaal met potlood getekend. Waar praktisch ieder architectenbureau tegenwoordig zweert bij *renderings* in 3D-Max en programma's als Indesign en Photoshop, schetsen Krier & Kohl hun plattegronden en perspectieftekeningen met de hand.

⁸⁰ Krier 2003, 13

⁸¹ Rob Krier op een lezing die hij hield ter gelegenheid van de opening van de expositie *Composing Urban Space* op 25 april 2003

⁸² Krier 2003, 13 'Our new street structure links up naturally with the old country lanes and tries to cover up the wide-mesh boulevard system elegantly without losing the orientation towards the centre'.

⁸³ Ennen 2004, 26 Zie ook het verslag op van de lezing die Krier gaf bij de opening van de expositie *Composing Urban Spaces* op 25 april 2003 op http://www.postplanjer.nl/3_02/smaak.html (29 juni 2005) Krier heeft zelfs voorgesteld om een kerk in het hart van Brandevoort willen plaatsen. Vroeger diende de kerk als identificatiepunt vandaar dat hij dit gebouw tot een belangrijk element van Brandevoort wilde maken, maar zowel het bisdom als de gemeente waren niet bereid er geld voor uit te trekken.

⁸⁴ Krier 2003, 14

historiserende vorm te geven zijn ze in zijn ogen tijdloos en '(...) blijft de visuele individualiteit van het totaal gewaarborgd door de strenge stilistische kaders van een traditionele architectuuresthetica'.⁸⁵ Bernard Hulsman merkt ergens op dat wat Krier karakteristiek acht voor het Brabantse cultuurlandschap niet overeenkomt met het beeld van Hulsman van Brabant heeft, en mogelijk ook niet van vele Brabanders zelf. Rob Krier kijkt als buitenlander nu eenmaal met een andere blik naar Nederland en naar het Brabantse landschap. Krier heeft geen persoonlijke binding met Brabant en is onbekend met de cultuurhistorie en landschappelijke en stedelijke karakteristieken van de regio. Echter, het van een afstand beoordelen van een gebied en er vervolgens een visie en een filosofie aan verbinden kan beperkingen met zich meebrengen, maar kan ook tot verrassende inzichten leiden; dergelijke kritiek is natuurlijk tweeledig.

Dat Rob Krier met zijn architectuur zo veel succes boekt in Nederland is opmerkelijk voor een land dat begin jaren negentig nog te boek stond als architectonisch gidsland door haar pragmatisme, haar vernieuwende ideeën, haar durf om te experimenteren en het stimuleren van met name jonge architecten.⁸⁶ Tegenwoordig verschijnt in dit ooit zo benijde land een architectuur die terug gaat op een – al dan niet bestaand – verleden. Het Nederlands architectuurklimaat lijkt daardoor langzaam een verandering te ondergaan; steeds meer Nederlandse architectenbureaus zoals Molenaar & Van Winden, Scala, Soeters Van Eldonk Ponec en Mulleners en Mulleners produceren een traditionalistische architectuur. Er wordt niet zo zeer een letterlijke terugkeer van al bestaande architectuur nagestreefd, maar deze architecten lijken te willen inspelen op de maatschappelijke tendens om kleinschaligheid en herkenbaarheid in de woonomgeving een duidelijker plek te geven. Een signaal afgeven? Het is een sociaal streven dat tegelijkertijd commercieel geladen is: 'Door pragmatisch gebruik te maken van de resultaten van het functionalistische en rationalistische vormonderzoek is het traditionalisme geschikt gemaakt voor de massaproductie en- consumptie'.⁸⁷ Het is evenwel een discussie op zich wat de taak van de architect is in de zoektocht naar het engagement met bewonersbehoeften en zijn eigen creativiteit.

De huidige 'revivalarchitectuur' heeft verschillende benamingen die door critici door elkaar heen worden gebruikt; postmodernistisch, historiserende architectuur, traditionalisme, neotraditionalisme, hedendaags traditionalisme, retro-architectuur, onmoderne architectuur... In de vakwereld worden deze architectonische uitlatingen met gemengde gevoelens ontvangen en er wordt heel verschillend over geschreven. In het volgende hoofdstuk doe ik een poging het debat dat gaande is in kaart te brengen.

---

⁸⁵ Bekkering 2004, 5 Kohl vervolgt met: 'De openbare ruimte staat centraal in de belevingswereld en in onze "enscenering".'

⁸⁶ Zie ook *Superdutch. De tweede moderniteit van de Nederlandse architectuur* van Bart Lootsma (2000)

⁸⁷ Barbieri 1999, 21

4 Gedachten over de wijk ↔ critici & woonconsumenten

Op de architectonische vormtaal van Brandevoort wordt door architectuurcritici zeer verschillend gereageerd. De een is vol lof, de ander gematigd enthousiast, terwijl de derde ronduit scherpe kritiek uit. Eén ding valt steeds weer op; een persoonlijk standpunt ofwel een moreel waardeoordeel over deze architectuur valt meer dan eens uit de betreffende tekst af te leiden.

de criticus aan het woord

Architectuurhistoricus en publicist Vincent van Rossem steekt in *Stadbouwkunst: de stedelijke ruimte als architectonische opgave* (1996) zijn bewondering voor Rob Krier niet onder stoelen of banken.⁸⁸ Wat Van Rossem vooral waardeert in Kriers ontwerpvoorstellen is dat hij het creëren van aangename verblijfplaatsen als uitgangspunt neemt en zodoende de typologie en de stedelijke morfologie aan een nieuw onderzoek onderwerpt. Wat Van Rossem in veel hedendaagse architectonische ontwerpen stoort is dat deze per definitie de omgeving negeren en voortborduren op de moderne traditie.⁸⁹ Van Rossem vindt het dan ook niet verwonderlijk dat de vakliteratuur geen aandacht heeft voor de opkomst van een historiserende of neotraditionalistische architectuur. Dat er zelden of uitsluitend negatief over wordt geschreven verklaart hij door te stellen dat de redacties waarschijnlijk meer op hebben met het modernistische gedachtegoed en de uitvloeisels daarvan. In zijn betoog voor een traditionele architectuur zijn sleutelwoorden 'een mengsel van vernieuwing en vertrouwdheid', 'een zekere mate van herkenbaarheid' en 'een maximum aan variëteit'.⁹⁰ Van Rossem constateert dat nu eindelijk wordt ingezien, onder andere door Rob Krier, dat de moderne woningproductie een ongekeerde eenvormigheid heeft opgeleverd en dat nieuwe oplossingen moeten worden gezocht.⁹¹ Dat dit onder meer een architectuur oplevert die zich richt op het verleden is één van de consequenties; het is het resultaat van een zoektocht en van het gedecentraliseerde beleid. Van Rossem vindt het onverantwoord en van een zekere arrogantie getuigen dat het verlangen naar traditionele architectuur niet serieus wordt genomen: 'De populariteit bij de kopers van huizen van catalogusarchitectuur met een karakterloze traditionele verschijningsvorm wordt door architecten vaak bekritiseerd als een verwerpelijke vorm van wansmaak. Dit is begrijpelijk maar wel kortzichtig, want het geluk van de bewoner die bijvoorbeeld graag onder een puntdak wil wonen, kan niet zonder meer genegeerd worden in naam van stilistische scherpelijerij'.⁹² Van Rossem verlangt een meer constructieve houding van de architectuurkritiek en dat zij zich meer kennis verschafft van de architectuurgeschiedenis, vooral van de traditionele bouwkunst, om zodoende een zinvolle kritische bijdrage te kunnen leveren in plaats van een 'snobistisch stilzwijgen' over traditionalistische architectuur.

---

⁸⁸ Van Rossem deed verslag over het ontstaansproces van De Resident in Den Haag.

⁸⁹ Van Rossem 1997, 32

⁹⁰ Ibidem, 33 Vooral de architectuur uit de jaren dertig met haar 'traditioneel lijkende Hollandse baksteenarchitectuur bekrond door stoere pannendaken' spreekt hem aan

⁹¹ Ibidem, 38 Door de criticus Hans Ibelings aangeduid als het 'modernisme zonder dogma's'. Ook heeft Van Rossem kritiek op het 'onderwijzersmodernisme'; op de universiteiten wordt enkel het modernisme gedoecerd.

⁹² Van Rossem 1997, 39-44

Van een dergelijk stilzwijgen is bij het tijdschrift *de Architect* geen sprake. Als een van de weinigen gaat de redactie meer inhoudelijk in op de cultuurhistorische achtergrond van Brabant. In 1998 werd in een themanummer specifiek ingegaan op de snelle verstedelijking en ruimtelijke ontwikkelingen in deze provincie. De ontstane spanningen tussen cultuurhistorie, geschiedenis en de Brabantse identiteit werden tegen het licht gehouden, vanwege de dreiging van het verdwijnen van het platteland. Hoofdredacteur Harm Tilman schreef het artikel 'Brabant Zandstad: van vergeten grensgebied naar dynamische contactzone', waarin hij duidt op de verschuiving van het economisch zwaartepunt van de Randstad naar het oosten en het zuiden, hetgeen gepaard gaat met grote veranderingen voor het landelijk gebied; Brabant verstedelijkt in sneltreinvaart.⁹³ Dit heeft onder meer tot resultaat dat 'lokale Brabantse overheden (...) de huidige dynamiek in een beleid [vertalen] dat zich sterk richt op de identiteit van de stedelijke architectuur, die meestal aan het verleden is ontleend'.⁹⁴ Volgens Tilman heeft Brabant een 'nieuw ontwikkelingsparadigma nodig', omdat het beeld dat men van Brabant heeft – agrarisch (plattelandscultuur), katholiek, geïndustrialiseerd, gemoedelijk en gastvrij – niet langer voldoet.⁹⁵ Brabant heeft geen vastomlijnde identiteit, vandaar dat de behoefte aan een nieuwe culturele identiteit die als basis kan dienen voor de toekomst groot is.⁹⁶

Tilman constateert dat een stad als Eindhoven zich met haar ruimtelijke visie op de toekomst richt, terwijl Den Bosch en Helmond een 'gekunstelde stedenbouw' opkomt die uitgaat van de traditionele stad: 'Het 'Natalini effect' is nergens zo groot als in deze provinciesteden, die naarstig op zoek zijn naar een nieuwe identiteit welke ze in het pre-industriële verleden menen te kunnen vinden.'⁹⁷

Tegelijkertijd valt het Tilman op dat 'de steden die zich het meest op de traditie zeggen te richten, daarbij gebruik maken van architectuur die het minst met de stad en het gebied waarin deze ligt, verband houdt'.⁹⁸ Een suburbia als Brandevoort is volgens Tilman dan ook gedoemd te mislukken, want een dergelijke wijk zal als een op zichzelf staande enclave functioneren.⁹⁹ Tilman acht de tijd rijp voor een vervolg op het *Manifest Brabant 2050*; namelijk een ontwerp voor heel Brabant – met als thema concentratie en spreiding – dat meer samenhang zal moeten vertonen tussen stedelijke en landelijke ontwikkelingen: 'Dit ontwerp zou zich moeten positioneren tussen de rusteloosheid die de ontwikkeling van het Brabantse landschap kenmerkt en de verleiding om de mythe van het gemoedelijke Brabant nieuw leven in te blazen'.¹⁰⁰

Harm Tilman is in zijn artikel behoedzaam met het plaatsen van kritische kanttekeningen; hij probeert de opkomst van een op het verleden gerichte architectuur te plaatsen in de context van veranderingen

---

⁹³ Tilman 1998, 20

⁹⁴ Ibidem, 18

⁹⁵ Ibidem. Volgens Tilman maken bevolkingsgroei, telecommunicatie en overloop elke vorm van regionalisme betekenisloos.

⁹⁶ Mogelijk dat de verschijning van het *Manifest Brabant 2050* de reden was voor het schrijven van dit artikel.

⁹⁷ Tilman 1998, 23 'Geprobeerd wordt steden te transformeren en uit te breiden met uitbanning van kenmerken van eigentijdse stedelijkheid'. Tilman noemt het ook gekunstelde stedenbouw'. Natalini is een buitenlandse architect die net als Rob Krier in Nederland furor maakt met zijn traditionalistische ontwerpen. Saillant detail is dat Adolfo Natalini een van de oprichters was van het avant-gardistische architectenbureau *Superstudio* uit de jaren zestig.

⁹⁸ Ibidem. Op Brandevoort wordt kort ingegaan: 'Het plan zoekt geen aansluiting bij de rauwe werkelijkheid van deze Brabantse stad (Helmond), maar bij een geïdealiseerde versie ervan die hier in deze vorm nooit heeft bestaan. De keuze voor dit traditionele concept is bewust politiek correct. De dichte gevarieerde bebouwing moet door zijn herinnering aan vroegere tijden borg staan voor een aangenaam dagelijks leven'.

⁹⁹ Ibidem, 28 Deze enclaves zijn naar binnen gericht, hebben een eenduidig sociaal karakter en bedient louter bepaalde doelgroepen.

¹⁰⁰ Ibidem, 25 In Brabant functioneert suburbia niet als uitbreiding van de stad, maar is ze een stap in een nieuw psychologisch domein dat anders dan de stad geheel gedomesticeerd is.

die in Brabant gaande zijn. Tegelijkertijd was het in 1998 uiteraard lastig om überhaupt iets concreets over Brandevoort te kunnen zeggen: de wijk was nog grotendeels een stad op papier.

Ten tijde van het verschijnen van het *Jaarboek Architectuur in Nederland (2000>01)* is de bouw van Brandevoort gestaag gevorderd. Grote delen van De Veste en van de 'buitens' Schutsboom en Brand staan reeds overeind en er wonen al redelijk wat mensen. Tijd dus voor wat stevige kritiek op de verschijning van de golf van anachronismen moet de redactie van het jaarboek hebben gedacht. Zij vatte de Nederlandse bouwpraktijk in haar voorwoord – getiteld 'De schaamte voorbij' – kritisch samen door te stellen dat er in de huidige vraaggeoriënteerde markt een groeiende waardering is voor thematische woonomgevingen en dat vandaag de dag het uiterlijk vertoon de architectonische identiteit definieert.¹⁰¹ In het hierop volgende artikel, met de veelzeggende titel 'Het gelijk van Krier', vervolgt de redactie haar verhaal door te stellen dat een kleine groep architecten zich lijkt te verzetten tegen de huidige tijd en in een geïdealiseerd verleden vlucht dat 'is verschoond van het negatieve' met als resultaat een anachronistische vormtaal.¹⁰² De redactie vraagt zich af waarom we zo nodig moeten doen alsof we in het verleden leven terwijl we tegelijkertijd wel willen beschikken over alle luxe en gemak. De meeste kritiek uit de redactie op het kunstmatige en onoprechte karakter van de architectuur, met name in de materialisering. Er zijn volgens haar te veel compromissen gedaan om tot 'authentiek' uitzijnde verschijningsvormen te komen en tegelijkertijd niet onder te doen aan de moderne behoefte aan comfort.

Joks Janssen beschrijft zijn indruk van Brandevoort op een wat genuanceerder manier door de verschijning van de wijk te verklaren. Hij leidt zijn artikel voor het aprilnummer van 2001 van *de Architect* in met een algemene beschouwing over de opgave waar de gemeente Helmond voor stond; het bouwen van circa 8000 woningen en de zoektocht naar een identiteit om kapitaalkrachtige bewoners aan te trekken. Hij legt uit dat Helmond zich van haar industriële verleden wilde ontdoen door een alternatief verleden te creëren voor de nieuwe wijk Brandevoort, die zelfstandig zou moeten functioneren in de regio.¹⁰³ Janssen gaat enigszins in op de architectonische uitwerking van het masterplan van Krier: 'Uit de analyse van bestaande dorpen zijn op eclectische wijze de ingrediënten verzameld voor de constructie van een nieuw Brabants dorp'.¹⁰⁴ Voorts zijn oude landschappelijke structuren als onderlegger gebruikt voor het nieuwe plan en heeft men aan de wens om landelijk te wonen willen voldoen. Janssen is positief gestemd over het stedenbouwkundig ontwerp van Rob Krier; 'Er is immers een alternatief geformuleerd voor de doorsnee Vinex-wijk dankzij de differentiatie in woondichtheden- en typologieën, de landschappelijke verankering en de zelfstandige opzet'.¹⁰⁵ Desondanks is zijn conclusie dat de architectonische uitwerking van het geheel uiteindelijk niet zo geslaagd is door de striktheid van het masterplan en hij besluit met: 'Het lijkt wel of het plan verstrikt is geraakt in de constructie van zijn eigen verleden'.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ Hoogewoning 2001, 5-7 De redactie bestond uit Anne Hoogewoning, Roemer van Toorn, Piet Vollaard en Arthur Wortman

¹⁰² Ibidem, 9

¹⁰³ Janssen 2001, 36

¹⁰⁴ Ibidem

¹⁰⁵ Janssen 2001, 38

¹⁰⁶ Ibidem

Bernard Hulsman, journalist van *NRC Handelsblad*, publiceert regelmatig over de verschijning van traditionalistische of retro-architectuur in Nederland, hetgeen volgens hem samenhangt met de opkomst van het postmodernisme in de Nederlandse architectuur. In 2001 schrijft hij het artikel 'De nieuwe kastelen. Hedendaags wonen streeft naar een verzonnen verleden'. Hulsman is van mening dat wijken met een 'kasteelarchitectuur', waaronder hij ook een vestingstadje als Brandevoort rekent, zich afwenden van hun omgeving en hij waarschuwt dat deze mogelijk gaan lijken op de 'gated communities', die in Amerika al langere tijd gemeengoed zijn.¹⁰⁷

In een artikel in de *Blauwe Kamer*, tijdschrift voor landschapsontwikkeling en stedenbouw, onthult Hulsman zelf bewoner te zijn van een neotraditionalistisch complex; de Meander in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt, ontworpen door Rob Krier.¹⁰⁸ Niet voor niets luidt de titel van het artikel 'Een postmodernistisch walhalla', want het bevat Hulsman er prima. Hij noemt het neotraditionalisme in Nederland een 'geslaagde invasie van buitenlandse postmodernisten' en dat steeds meer Nederlandse architecten postmodernistische gaan bouwen, waaronder Sjoerd Soeters.¹⁰⁹ Beslotenheid, ofwel de scheidingslijn tussen openbaar en privé, is het kenmerk van veel neotraditionalistische ontwerpen dat antwoord geeft op de toenemende behoefte aan veilige woonomgevingen. Volgens Hulsman verlangt de huidige mens in deze tijden van globalisering naar een herkenbare plek om te wonen. En juist vanwege het onbehagen dat het moderne kapitalisme oproept zal volgens Hulsman het postmodernisme in de Nederlandse bouwpraktijk een stralende toekomst tegemoet gaan.¹¹⁰

Recentelijk schreef Hulsman in het *NRC* enkele artikelen over de 'retro-trend' die in Nederland schijnbaar algeheel geaccepteerd is en niet langer louter nostalgisch is; in de mode, de popmuziek en in de architectuur herleven oude vormen in een, vaak overduidelijk waarneembare, nieuwe gedaante.¹¹¹ Hulsman hield een interview met de Duitse stadssocioloog Werner Sewing die in zijn Premselalezing van 2005 sprak over een opkomend populisme in de architectuur. Volgens Sewing komt retro-design tegenwoordig in uiteenlopende gedaantes voor, waarbij vooral de jaren-dertig-stijl en op vestingen gelijkende stadjes de populairste zijn. De avant-garde, in de jaren negentig internationaal bejubeld, heeft hier volgens Sewing geen adequaat antwoord op. Hij stelt dan ook dat door de invloed van maatschappelijke tendensen het neotraditionalisme onvermijdelijk is.¹¹²

Ook in 2005 blijft Hulsman de groeiende angstgevoelens onder bewoners aanhalen als verklaring voor een wijk als Brandevoort. Hulsman haalt in het *NRC* Nan Ellin aan, samensteller van het boek *Architecture of fear*, die verklaart dat angst een grote rol speelt in de terugkeer naar traditionele waarden en normen.¹¹³ In Amerika is dit al langer gaande en durven veel mensen zich volgens Ellin niet meer op straat te begeven. Wijken die inspelen op angstgevoelens verworden tot ommuurde en afsluitbare woonenclaves waar je je in een veilige omgeving waant, de reeds genoemde 'gated

---

¹⁰⁷ Hulsman 2001, 5

¹⁰⁸ www.blauwekamer.nl ...

¹⁰⁹ Hulsman 2001, 22

¹¹⁰ Ibidem, 25

¹¹¹ Bernard Hulsman, 'Waarom moeilijk doen, als het ook retro kan?' in *NRC Handelsblad*, ...-04-'05

¹¹² Hulsman 2005, 'Bloeitijd avant-garde is voorbij', ... De lezing werd donderdag 23 april georganiseerd door de Premsel Stichting voor Nederlandse vormgeving. Op de vraag waarom hij hiervoor het woord populistisch gebruikt antwoord Sewing dat hij de manier waarop veel neotraditionalisten de architectuurgeschiedenis gebruiken armzalig vindt: 'meestal doen ze niet meer dan het kopiëren van oude, classicistische vormen'.

¹¹³ Hulsman, Bernard. 'Bang?', *NRC Handelsblad* 30-04-'05, p. 49 Nan Ellin hield op een lezing op de Academie van Bouwkunst in Amsterdam.

communities'. Deze trend lijkt nu ook in ons land opgang te doen, hoewel bij ons de hekwerken vaker geopend dan gesloten zijn.¹¹⁴

Bart Rijs laat in het *Volkscrant Magazine* de Brandevoorters zelf aan het woord in het artikel 'En nu de sfeer nog'. Rijs brengt verslag uit van zijn rondgang in het nieuwe dorp: hoe bevalt de nieuwe woonomgeving, vindt men het een gezellige buurt?¹¹⁵ Over het algemeen is men zeer tevreden over de wijk; over de woningen zelf – oud van buiten, nieuw van binnen – is men te spreken, over de sociale controle en de vriendschappelijke omgang met de burens. De meeste bewoners beseffen dat er enige tijd over heen moet gaan eer er gesproken kan worden over 'sfeer', maar ze hebben er vertrouwen in. Rijs constateert dat er veel mensen met eenzelfde levensstijl wonen en meent dat de wijk daardoor wel enigszins saai is; door de rust overdag is Brandevoort feitelijk net zo doorsnee als Vinex-wijken elders. Ook komt de vraag naar voren in hoeverre Brandevoort een juiste afspiegeling van Nederland is aangezien er voornamelijk jonge, blanke gezinnen wonen. Voorts is het jammer dat er toch één winkelstraat lijkt te gaan komen in plaats van gezellige winkeltjes her en der verspreid; de moderne consument heeft weinig tijd dus gemak wordt toch weer voorop gesteld.

Bovengenoemde critici zijn gematigd kritisch over het concept van Brandevoort en niet echt vol geestdrift over de architectonische verschijningsvorm. De bewoners van de wijk zijn blijkbaar wel tevreden. Dit is ook wat publiciste Hilde de Haan constateert; de wijk roept enthousiasme op bij bewoners en collega's van Krier, maar veel architecten en stedenbouwers verafschuwen 'het teruggrijpen op oude architectonische vormen' en beschouwen het als kitsch.¹¹⁶ De Haan benadrukt dat het Krier in de eerste plaats om het maken van prettige, stedelijke ruimtes gaat: 'Een Nieuwe Schoonheid in de stedenbouw, (...). Geen blitse, modieuze vormen, maar alles geïnspireerd op eeuwenoude stadsstructuren'.¹¹⁷ Over het algemeen is ze mild gestemd over de architectuurprojecten van Krier in Nederland: 'Prettige stedelijke ruimtes in plaats van krijtwitte hightech; torentjes en poorten in plaats van lege en kille pleinen'.¹¹⁸

Naarmate de bouw van Brandevoort vordert wordt er ook nader ingegaan op de bouwkundige uitwerking van Brandevoort. In 2003 verscheen in het tijdschrift *Detail & Architectuur*, met als thema 'historiserend bouwen', een artikel van David Keuning waarin hij inging op de mate van standaardisering in het bouwproces en de navolging van klassieke regels, naar Vitruvius.¹¹⁹ Keuning laat architect Hans van der Laan, als ontwerper betrokken bij Brandevoort, vertellen over de grote variatie in detaillering die was voorgeschreven in het masterplan. Dit werd door architecten en aannemers vertaald in een 'draaiboek met referentiedetails'. Deze standaarddetails moesten door middel van een bepaalde compositie in een uitgebalanceerd gevelbeeld resulteren. Het heeft volgens

---

¹¹⁴ Waar het Ellin om gaat is dat angst alleen maar meer angst zal oproepen. Zie bijvoorbeeld de website www.waarbenik.nl waar ouders hun kinderen kunnen lokaliseren aan de hand van hun eigen mobiele telefoon.

¹¹⁵ Rijs 2003, 27-30

¹¹⁶ De Haan 2003, (zie www.art-nl.org)

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ Ibidem

¹¹⁹ *Detail & Architectuur* is sinds vorig jaar onderdeel van *de Architect* en verschijnt vier keer per jaar.

Van der Laan '(...) een soort nieuw traditionalisme opgeleverd met consumptieve trekjes.¹²⁰ Van der Laan vindt het hierdoor ontstane 'fantasieclassicisme' geen probleem omdat bewoners volgens hem zeer tevreden zijn over het resultaat.

Gaandeweg worden de critici steeds feller en worden verklaringen gezocht waarom het concept of de architectonische uitwerking niet wordt gewaardeerd. In hetzelfde nummer van *Detail & Architectuur* schreef Maarten Willems, freelance publicist en secretaris van de onafhankelijk Stichting Boosting, een column waarin hij van mening is dat historiserende architectuur 'bouwtechnische eerlijkheid' en 'programmatische onzuiverheid' ontbeert waardoor het tot 'onechte architectuur' leidt.¹²¹ Als voorbeeld van bouwtechnische oneerlijkheid noemt hij het rieten dak dat vroeger een noodzakelijk kwaad was, maar nu worden deze – zeer arbeidsintensieve en dure – daken aangebracht omdat het 'appelleert aan gevoelens van Oudhollandse gezelligheid en geborgenheid'.¹²² Hetzelfde geldt voor de programma's van gebouwen; oorspronkelijk werden burchten en kastelen gebouwd ter verdediging en hadden deze een gesloten voorkomen, maar in de huidige kasteelarchitectuur bevinden zich nu balkons aan de slotgracht. Willems is van mening dat een dergelijke vormtaal een 'onduidelijk mengsel van historiserende fantasiestijlen' is die volgens hem nauwelijks een afspiegeling is van een werkelijke historische stijl. Dat vroegere stijlen en trends in de architectuur terugkeren is volgens Willems onvermijdelijk, maar met de nostalgische overwegingen die hieraan ten grondslag liggen is hij het niet eens. Critiek heeft hij dan ook op de vertaalslag die de huidige bouwtechniek maakt door een oneerlijke toepassing van, weliswaar authentiek uitzijnde, nieuwe materialen en een dito vormtaal hetgeen volgens hem uiteindelijk resulteert in *gimmicks*.

Opvallend is dat Brandevoort ook wordt aangehaald als voorbeeld van hoe het niet moet. In de al eerder aangehaalde publicatie *Sprekend of welsprekend. De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur* wordt Brandevoort omschreven als zijnde een '(...) een geforceerde zoektocht naar een gefingeerde Brabantse identiteit'.¹²³

Archis mengde zich ook in de discussie: in het meinummer van 2004 hield Rob Dettingmeijer een kritisch betoog over het traditionalisme in de Nederlandse architectuur. Volgens hem leidt deze ontwikkeling eerder tot het verzinnen van tradities dan dat het aan enige traditie refereert.¹²⁴ Met name valt Dettingmeijer over de architectuur die traditionele en regionale trekjes vertoont terwijl er in de directe omgeving nauwelijks enige traditie valt te bespeuren. Met betrekking tot Brandevoort valt het hem op dat niemand valt over de door Krier gesimuleerde 'organische groei' van de wijk. Er wordt voornamelijk geschreven over het tegemoet komen aan de woonconsument, maar over de inhoudelijke materie zwijgt men. Dettingmeijer meent dat het nieuwe traditionalisme niet afwijzend staat tegen typologische vernieuwingen; van binnen zijn de woningplattegronden in hoge mate

---

¹²⁰ Keuning 2003, 25 Van der Laan noemt het zelfs 'een hoop poppenkast'.

¹²¹ Willems 2003, 46 De stichting Boosting stelt zich zelf tot doel het proces van vernieuwing en verbeteringen in de bouw wezenlijk te versnellen.

¹²² Ibidem

¹²³ Crone 2003, 13 De wijk wordt zelfs vergeleken met vakantiedorpen in Zeeland en Drenthe waar ook 'een mythe van het verleden wordt geschapen'.

¹²⁴ Dettingmeijer 2004, ... '[this current traditionalism] appears to invent traditions rather than to refer to any tradition'.

vernieuwend, dit in tegenstelling tot de uiterlijke verschijningsvorm die nauwelijks correspondeert met de historische voorbeelden waaraan ze lijkt te refereren.

Volgens Dettingmeijer zetten architecten onbewust de moderne traditie in de Nederlandse stedenbouw voort. Er is zelfs niets veranderd sinds Berlage's Plan Zuid, want destijds werkten architecten ook al onder strikte supervisie van het stedenbouwkundige plan. In het algemeen valt het Dettingmeijer op dat de combinatie van verschillende architectuurstijlen uit verschillende periodes in toenemende mate prominent aanwezig is op plekken waar identiteit zou moeten worden gecreëerd. Het gevaar van het neotraditionalismeschuilt er in dat opdrachtgevers en bewoners hun woonomgeving als een vorm van *lifestyle* zijn gaan beschouwen; 'Brandevoort presenteert zichzelf als een sprookje voor alle leeftijden'.¹²⁵

Dettingmeijer is niet erg te spreken over de huidige ontwikkelingen in de Nederlandse architectuur, en hij pleit dan ook voor meer onderzoek naar wat traditionalisme nu werkelijk betekent omdat de hieraan gerelateerde begrippen te pas en te onpas worden gebruikt, zoals in verkoopbrochures en subsidieaanvragen. We zijn volgens hem in Nederland nog te onbekend met onze cultuurhistorie en regionaliteit.

Het is mogelijk had Dettingmeijer de publicatie *Sprekend of welsprekend. De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur* nog niet onder ogen had gehad, anders had hij een dergelijke opmerking waarschijnlijk niet gemaakt. Dit in tegenstelling tot Piet Vollaard die het artikel 'Anders-regionalisme' schreef dat in het *Jaarboek voor Architectuur* in 2004 verscheen. De architect, publicist en oprichter van ArchiNed ('de architectuursite van Nederland') spreekt over de 'vermaledijde historiserende trend' in Nederland door drie projecten te bespreken die 'juist laten zien dat het mogelijk is om met moderne architectonische middelen betekenisvolle architectuur te realiseren die zich verhoudt tot de plaatselijke, landschappelijke context, een architectuur die zich niet tot de plek en de lokale traditie beperkt en het vizier zelfbewust richt op het bovenlokale'.¹²⁶ Vollaard refereert hierbij aan het kritisch regionalisme dat begin jaren tachtig door Alexander Tzonis en Liane Lefaivre werd gelanceerd en Kenneth Frampton in zijn veelbesproken essay 'Towards a Critical Regionalism. Six Points for an Architecture of Resistance' als volgt beschrijft: 'Het kritisch regionalisme was vooral een oproep tot weerstand tegen de plaatsloosheid, de betekenisloosheid en het gebrek aan aandacht voor de lokale authenticiteit, traditie en identiteit, die het gevolg was van de modernisering en de wereldwijde hegemonie van een kritiekloos en inhoudsloos modernisme'.¹²⁷ Het paradoxale streven van tegelijk behoudend en vernieuwend zijn is in veel huidige, regiospecifieke en plaatsgebonden architectuuropgaven nog altijd een veelvoorkomend verschijnsel.¹²⁸ Volgens Vollaard kan betekenisvolle architectuur wel degelijk bestaan en hoeft het geenszins terug te vallen op 'het wezenloos kopiëren van lokale typologieën en bouwmethoden'.

---

¹²⁵ Ibidem. 'Brandevoort presents itself as a fairytale for all ages'

¹²⁶ Piet Vollaard, 'Anders-regionalisme', *Jaarboek '03-'04 voor Architectuur in Nederland* p. 59-63. De projecten die Vollaard bespreekt zijn de landbouwschuur K2 Architecten, de zorgboerderij van Onix en de dijkwoningen van Kingma Roorda.

¹²⁷ Kenneth Frampton door Piet Vollaard geciteerd: Vollaard 2003, 60. Zie noot 4: Het essay 'Towards a Critical Regionalism. Six Points for an Architecture of Resistance' werd voor het eerst gepubliceerd in Hal, Foster (red.), *The Anti-Esthetic. Essays on Post-Modern Culture*, Seattle 1983.

¹²⁸ Vollaard 2003, 61 Vollaard citeert Alex van der Beld, architect bij architectenbureau Onix die de zorgboerderij ontwierp, die in een artikel in *Archis* aangaf dat hij bij het ontwerp laveerde 'tussen twee te vermijden valkuilen, het 'gemakkelijke, fetisjerende, historiserende beeld' enerzijds en de hang naar 'het echte, het eerlijke, het vanzelfsprekende' anderzijds'. Van der Beld, 'Vreemd vertrouwen, over regiospecifiek bouwen en de architectuur van het "nu"', in *Archis* nr. 4 (2003), 92-95

Hans Ibelings, publicist en tevens uitgever en hoofdredacteur van het onlangs door hem opgerichte tijdschrift *A10: New European Architecture* schreef recentelijk het boekje *Onmoderne architectuur. Hedendaags traditionalisme in Nederland*. Daarin probeert Ibelings op een neutrale manier het fenomeen van ‘de architectuur die onmiskenbaar van hier en nu is, maar eruit ziet alsof ze in deze vorm al voorkwam’ te beschrijven.¹²⁹ Ibelings stelt vast dat de onmoderne architectuur (of het hedendaags traditionalisme) door een grote groep architecten, architectuurcritici en historici niet gewaardeerd wordt. Dat bewoners van dergelijke wijken doorgaans wel tevreden zijn met hun woonomgeving komt volgens Ibelings doordat ‘voor veel woonconsumenten meer standing en allure uitgaat van traditionalistische architectuur en dat het ook niet zo kaal en ongezellig oogt als de ‘normale’ nieuwbouw. Het valt niet uit te sluiten dat deze voorkeur voornamelijk wordt bepaald door ‘een onbestemde nostalgie naar een verleden dat zij nooit hebben gekend’.¹³⁰

Ibelings benadert het probleem van de kritiek op wijken als Brandevoort op een historische manier door uiteen te zetten dat bij elk traditionalisme aansluiting op het voorgaande voorop staat en niet het streven naar vernieuwing. De waardering voor het verleden en het niet telkens opnieuw uitvinden van het wiel zijn daarbij belangrijk. Ibelings durft zelfs te beweren dat de hedendaagse traditionalisten een stuk radicaler zijn ‘dan hun vertrouwd aandoende en soms zelfs ronduit bedaagde architectuur doet vermoeden juist omdat ze zich durven te verzetten tegen de traditie van het nieuwe’.¹³¹ De kritiek die veelal wordt geuit op de onoprechtheid van de architectuur – achter de historisch aandoende gevel schuilen moderne kantoren en woningen – is volgens Ibelings niet helemaal onterecht.

Ibelings tracht het ontstaan van het hedendaags traditionalisme te verklaren door te stellen dat het een uiting is van de snel veranderende maatschappij als gevolg van de voortdurende modernisering. ‘Rationalisatie, schaalvergroting en abstractie (...) leiden tot het verbreken van de betovering en daarmee tot het verlies van –traditionele- betekenis’.¹³² Een adequaat overzicht of geschiedenis van traditionalistische architectuur is (nog) niet voorhanden, hoewel er steeds meer publicaties verschijnen die voorstellen om meer rekening te houden met de context ofwel de ‘geest van de plek’ – zoals Christian Norberg-Schulz voorstond. Ibelings kan zich in het volgende vinden: ‘(...) om de verschijningsvorm van een gebouw of omgeving in overeenstemming te brengen met de betekenis en context, moet iets eruit zien zoals het eruit hoort te zien op die plek’.¹³³

de ervaring van de woonconsument

Steeds vaker wordt het verleden als uitgangspunt genomen bij de ontwikkeling van nieuwe wijken en steeds vaker is er, net als bij Brandevoort, sprake van ‘invented history’. In veel van de hierboven aangehaalde artikelen wordt geschreven en beaamd dat de bewoners erg tevreden zijn over hun – op de karakteristieken van een oud Brabants dorp gebaseerde – woonomgeving, hoewel dit altijd aannames waren die niet op feiten waren gebaseerd. Recentelijk echter is er een (verkennd) bewonersonderzoek gedaan naar de binding, waardering en beleving van Brandevoort.¹³⁴

---

¹²⁹ Ibelings 2005, 9

¹³⁰ Ibidem, 16

¹³¹ Ibidem, 19 Terwijl volgens Ibelings traditie ook een constructie is.

¹³² Ibidem, 46 Betovering: ‘om de terminologie van Max Weber te gebruiken’.

¹³³ Ibidem, 99

¹³⁴ Het onderzoek *Wonen in gecreëerd erfgoed. Belevingen en bindingen in Brandevoort* door Elke Ennen verscheen in februari 2004. (zie <http://nethur.geog.uu.nl>)

Brandevoort werd als casus gekozen omdat voor zowel het stedenbouwkundig als het architectonisch ontwerp het verleden als *leitmotiv* diende. Om tegemoet te komen aan de (vermeende) nieuwe woonwensen van bewoners en om de kwaliteitsaspecten van de leefomgeving te vergroten, wordt volgens onderzoeker Ennen door gemeentes en projectontwikkelaars erfoegd ingezet. Daarbij gaat het niet zo zeer om het instandhouden en beschermen van het verleden maar om het creëren van een verleden. Dit wordt vervolgens vertaald in een architectonisch concept, ofwel een product dat door Ennen 'gecreëerd erfoegd' wordt genoemd.¹³⁵ Ennen veronderstelt dat de architectonische verschijningsvorm van Brandevoort een vorm van gecreëerd erfoegd is en wilde middels onderzoek achterhalen wat de belevingswaarde voor de bewoners is.¹³⁶ In hoeverre wordt de bewoners bijvoorbeeld een identiteit opgelegd?

Bij de keuze voor een woning en een woonomgeving worden door de moderne woonconsument niet meer alleen praktische overwegingen gemaakt, zoals de grootte van de woning of de afstand tussen wonen en werk. Subjectieve aspecten als smaak en het zich bewust willen onderscheiden van anderen zijn aan belang gaan winnen. Deze individuele, subjectieve verlangens beïnvloeden volgens Ennen de vorm en de betekenis van de leefstijl (*lifestyle*).¹³⁷ Volgens Ennen speelt gecreëerd erfoegd in op deze verlangens omdat het mensen de mogelijkheid biedt om zich emotioneel te kunnen binden aan de woonomgeving. 'Het individu ontleent (een deel van) zijn identiteit aan de culturele identiteit van zijn ruimtelijke omgeving. Door zich te identificeren met erfoegd geeft het individu de eigen leefstijl vorm en betekenis en krijgt het erfoegd haar betekenis'.¹³⁸ Dit identificeren hangt nauw samen met de eigen interpretatie van de leefomgeving door het individu. Ondanks dat een verleden ontbreekt kan erfoegd worden gemaakt: '(...) elementen uit het verleden worden pas dan erfoegd wanneer zij voor het individu betekenis hebben'.¹³⁹

Ruimte op zich heeft geen betekenis, maar op de ruimtelijke omgeving kan wel betekenis worden geprojecteerd, waardoor er identiteit aan kan worden verbonden.¹⁴⁰ Het gaat er om welke associaties er door de historiciteit van de woonomgeving bij de bewoners wordt opgewekt; hoe deze vervolgens wordt beleefd, gewaardeerd en van betekenis wordt voorzien hangt dus af van de verbondenheid met de associaties met vroeger.

Uit het onderzoek van Ennen blijkt dat de geografische ligging van Brandevoort, met de omringende stedelijke gebieden, de uiteindelijke keuze om in Brandevoort te gaan wonen bepaalt. De uiterlijke verschijningsvorm van de wijk komt op de tweede plaats en deze staat in eerste instantie los van de plek. Mensen willen in eerste instantie een huis dat aan hun wensen voldoet en hebben daarnaast bepaalde verwachtingen van de overige bewoners; zijn het, bijvoorbeeld, net als zij ook jonge

---

¹³⁵ Ennen 2004, 7

¹³⁶ Ennen gebruikte een aantal begrippen voor het opstellen van enquêtevragen die bewoners van Brandevoort werd voorgelegd waarbij de begrippen sociaal aanzien, geborgenheid, stijl, veiligheid, dorps, waardigheid, herkenbaarheid, sfeer, thuis, authenticiteit en bescherming allemaal werden gehanteerd.

¹³⁷ Ennen 2004, 12-31 Leefstijlen zijn steeds meer onderhevig aan reflectie. Functionele en subjectieve verlangens van de bewoner beïnvloeden de vorm en betekenis van de leefstijl. Het vergelijken van de manier van leven met anderen is een (bewuste) eigen reflectie (reflexieve consumptie), die zich niet tot het individu beperkt; het is een *sociaal-construct*. 'Betekenissen worden door mensen geprojecteerd op hun ruimtelijke omgeving'. 'Betekenisgeving is weliswaar een individuele aangelegenheid, sociale interactie tussen mensen zorgt ervoor dat de interpretatie altijd binnen een collectief kader plaats heeft. De culturele identiteit van de ruimte is in die zin een sociaal-construct dat berust op onderlinge betekenisgeving'.

¹³⁸ Ibidem, 19 Deze omschrijving ontleent Ennen aan Graham & Ashworth & Tunbridge, 2000.

¹³⁹ Ibidem, 24

¹⁴⁰ Ibidem, 41

gezinnen, wat is het inkomensniveau, hoe denkt men over tolerantie, normen en waarden et cetera. Vervolgens wordt er gekeken naar het concept van de wijk en – hier uiteraard mee samenhangend – de architectuur. Een voorkeur voor een romantische architectuur is wel vaak aanwezig. Het insceneren van een bepaalde sfeer gebeurt dan ook steeds vaker om tegemoet te komen aan de belevingswereld van de woonconsument.

Volgens Ennen hebben de bewoners van Brandevoort een sterke binding met hun wijk, welke tegemoet komt aan verlangens naar 'gemeenschappelijkheid, veiligheid en vertrouwdheid'.¹⁴¹ Een leefomgeving die refereert naar het verleden wordt door bewoners als positief ervaren; de bewoner interpreteert het gecreëerde erfgoed op een bepaalde manier en associeert het onder meer met gezelligheid, sfeer en geborgenheid. Het zich op deze manier kunnen identificeren met de eigen woonomgeving draagt bij aan het kunnen thuis voelen in de wijk.¹⁴² Volgens Ennen draagt gecreëerd erfgoed significant bij aan de binding van bewoners met Brandevoort en in hun waardering voor de directe woonomgeving.

Begrippenkaders tegen elkaar afgezet

Kunnen we samenvatten hoe de meeste critici zich nu verhouden tot Brandevoort? Waar worden de kritische pijlen op gericht? Wordt de architectonische vormtaal van de wijk geaccepteerd of staat men er afkeurig tegenover? Worden de gemeente Helmond en Rob Krier een gebrek aan originaliteit verweten of is het een goed op de behoefte van de gebruiker aansluitende vormtaal?

gehanteerde terminologie

Opmerkelijk aan de bijdrage van de meeste auteurs is dat meer dan eens met een zekere weemoed wordt gerefereerd naar Nederland als (post)modern paradijs van de jaren negentig: 'Uitgerekend in Nederland, decennialang een bolwerk van moderne en supermoderne architectuur (...)'¹⁴³, 'Throughout the world, the Netherlands is still seen as an unprecedentedly modern country'¹⁴⁴, 'Buitenlanders denken nog vaak dat Nederland qua architectuur en stedenbouw een modernistisch paradijs is'¹⁴⁵ en zelfs Krier vindt het opmerkelijk dat Nederland, '(...) one of the most progressive and modern countries of Europe', zo openstaat voor het traditionalisme.¹⁴⁶

Het is duidelijk dat men erg heeft moeten wennen aan de opkomst van een traditionalistische architectuur. In de terminologie die critici in hun stukken hanteren schuilt vaak iets van ironie. Een zekere minachting voor de architecten die deze architectuur maken en de mensen die het appreciëren is zichtbaar en voelbaar, hetgeen blijkt uit een inventaris van de begrippen die veelvuldig in artikelen van critici voorkomen:

---

¹⁴¹ Ibidem, 40

¹⁴² Dit komt overeen met de theorie van Christian Norberg-Schulz dat mensen zich pas thuis voelen in een omgeving wanneer zij zich kunnen oriënteren en identificeren met deze omgeving.

¹⁴³ Hans Ibelings *Onmoderne architectuur. Hedendaags traditionalisme in Nederland* (2004), achterflap

¹⁴⁴ Rob Dettingmeijer in *Archis* nr. 5 (2004), 22

¹⁴⁵ Bernard Hulsman in de *Blauwe Kamer* nr. 4 (2003), 18

¹⁴⁶ Rob Krier in *Town Spaces. Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism* (2003), 16

Nostalgie, identiteit, onbehagen, hang naar het verleden, sfeer, gevoelens, gezelligheid, geborgenheid, veiligheid, anachronisme, ontkenning van de huidige tijd, pseudo-time layer en pseudo-historical, geconstrueerd verleden, het maakbare verleden, het verzonnen verleden, een nieuw verleden, 'het gelijk van Krier', romantisch modernisme, historiserend, traditionalistisch, hedendaags traditionalisme, neotraditionalisme, retro-architectuur. Subjectieve termen zoals associatie, perceptie, de interpretatie, belevingswereld en –waarde, geënceneerde historiciteit, authenticiteit, verbeelding en gemeenschapszin bleken sleutelbegrippen te zijn in het bewonersonderzoek van Ennen.

De begrippen geven niet veel blijk van waardering voor de verschijningsvorm van Brandevoort. Ze worden dan ook veelal gebruikt omdat men (nog) niet goed weet wat men ermee aan moet. Dit blijkt ook uit het feit dat verschillende termen soms door elkaar heen worden gebruikt; Bernard Hulsman bijvoorbeeld noemt de architectuur dan weer postmodernistisch, dan weer neotraditionalistisch, Hans Ibelings schrijft over onmoderne architectuur maar plaatst de architectuur tegelijkertijd onder de noemer van het hedendaags traditionalisme.

Het lijkt er op of het merendeel van de critici de traditionalistische vormentaal in het begin niet serieus nam en dat men na verloop van tijd weigerde om toe te geven dat er blijkbaar een bepaalde behoefte voor is en dat de waardering groeiende is. De bedenkers en makers van Brandevoort wordt een zeker populisme verweten, maar tegelijkertijd zijn de critici hier zelf ook schuldig aan door hun populistisch taalgebruik en hun begrippenkeuze. Hierdoor wordt duidelijk dat men er nog niet uit is hoe en waarover precies te schrijven. Het is ook lastig om met de materie om te gaan, want is het wel mogelijk om te schrijven over een ontwikkeling in de architectuur die zo recent is? Is voor een goede analyse niet een zekere afstand nodig om op neutrale wijze een stuk te kunnen schrijven zonder je eigen mening er doorheen te laten ventileren? Evenwel is het belangrijk dat er ook in een vroeg stadium pogingen worden gedaan om gefundeerde kritiek te leveren zodat achteraf kan worden bekeken hoe er gedurende de verschillende facetten van het bouwproces over de wijk gedacht werd.

analyse van de discussie

In de kritieken staan verschillende kwesties ter discussie, zoals het concept van Brandevoort, de filosofie, de architectonische vormentaal, de materiaaltoepassing en de bouwkundige uitwerking.. De kritiek beslaat vooral de esthetiek, de ethiek, het (gedecentraliseerde) beleid en de toenemende macht van de projectontwikkelaar, en sociaal- culturele aspecten. Vincent van Rossem bijvoorbeeld ging het vooral om de sociaal-maatschappelijke aspecten in de discussie. Over het concept van Brandevoort is hij positief gestemd. Er is volgens hem niets mis met het willen voldoen aan de woonwensen van bewoners, maar het woonmilieu mag hen niet van hogerhand worden opgelegd: 'Architectuur kan uitdrukking geven, en zelfs een zekere waardigheid verlenen aan het sociale leven, maar het is absurd om te denken dat het sociale leven bepaald zou worden door de gebouwde omgeving'.¹⁴⁷ De houding van sommige critici die met arrogantie spreken over het verlangen naar een traditionele architectuur vindt hij bijzonder storend, er zou meer begrip moeten zijn van die kant.

---

¹⁴⁷ Van Rossem 1996, 28

Harm Tilman is meer kritisch ten aanzien van het concept van Brandevoort. Tilman concentreert zich in zijn artikel op de veranderende positie van Brabant in de globaliserende maatschappij en speculeert voorzichtig over het wel of niet functioneren van een enclave als Brandevoort. Op het moment van schrijven was Brandevoort nog een papieren stad en het masterplan, de planfilosofie en de ideeën van Rob Krier zijn door Tilman uiteraard geïnterpreteerd. En hoewel Tilman zich dus noch negatief noch positief uitlaat over traditionalistische architectuur, valt wel te bespeuren dat hij er niet helemaal enthousiast over is. In een artikel van later datum in *de Architect* lijkt Joks Janssen te willen verklaren waarom Brandevoort de verschijningsvorm heeft gekregen die het nu heeft. Het is niet zo zeer het goedpraten van het concept als wel dat hij de beweegredenen van de gemeente Helmond naar voren tracht te brengen. Als een van de weinigen koppelt Janssen de stedenbouwkundige opzet van de wijk los van de architectonische verschijningsvorm; Janssen is positief over het stedenbouwkundig ontwerp van Brandevoort. Minder te spreken is hij over de architectonische invulling ervan want schiet in zijn ogen te kort door het hardnekkig willen vasthouden aan het creëren van een alternatief verleden c.q. identiteit.

De redactie van het *Jaarboek Architectuur in Nederland* uit vooral kritiek op de vorm en het oneigenlijke materiaalgebruik en uitvoering van Brandevoort en het streven naar een authentiek uitzienende vormtaal. Zij signaleerde de opkomst en de waardering voor een anachronistische architectuur en beschouwde dit als verzet tegen de huidige tijd. Ze spreekt over een karikuraal anachronisme als marketingstrategie en dat de architectuur een kunstmatige karakter heeft. Met andere woorden, de redactie van het *Jaarboek*, dat een overzicht dient te geven van wat er in architectuurland heeft plaats gevonden gedurende een jaar, spot met het traditionalisme en velt duidelijk een oordeel.

Ook Maarten Willems is ontstemd over het onechte karakter van de architectuur van Brandevoort. Hij is van mening dat de vormtaal een ontkenning is van de eigen tijd die wordt gevoed door nostalgische gevoelens die niets te maken hebben met het werkelijke verleden. Zowel de redactie van het *Jaarboek* als Willems signaleert de veranderingen die zich in de Nederlandse architectuur voordoen en uiten hun ongenoegen erover.

Bernard Hulsman tracht het neotraditionalisme te verklaren door de link te leggen met de 'gated communities' van Amerika en signaleerde angstgevoelens in ons land. Hij kan zich goed voorstellen dat de behoefte aan veiligheid vertaald wordt in architectuur en nadrukkelijk aanwezig is in de samenleving. Net als Harm Tilman is hij wel van mening dat een wijk als Brandevoort zich afwendt van zijn omgeving. Over de vorm van Brandevoort laat hij zich niet met zoveel woorden uit, duidelijk is wel dat hij, als bewoner van een ander traditionalistisch ontwerp van Krier, positief staat tegenover dergelijke architectuur.

Bart Rijs is, na zich onder de Brandevoorters te hebben begeven, niet zo onder de indruk van het concept. Hij is van mening dat we hier te maken hebben met een doorsnee Vinex-wijk die je overal in Nederland tegenkomt en waar veelal mensen met eenzelfde levensstijl wonen. Dit duidt erop dat wanneer je niet naar de vorm maar naar het functioneren van Brandevoort kijkt er nauwelijks verschil is met een andere Vinex-wijk. Dat de architectuur 'anders' is beaamt hij, maar hij heeft er weinig te zeggen over te zeggen. Rijs richt zich in zijn – enigszins luchtige – artikel vooral op de sociale en

maatschappelijke kanten van de wijk. Wat duidelijk naar voren komt is dat bewoners tevreden zijn met zowel hun woning als hun woonomgeving.

Rob Dettingmeijer is zeer kritisch ten aanzien van het concept van Brandevoort en de manier waarop het is uitgewerkt. Er worden volgens hem veel te gemakkelijk beelden gebruikt om naar het verleden te verwijzen, zonder dat er enig historisch onderzoek is verricht. Dit leidt onvermijdelijk tot het verzinnen van een verleden; er is een sprookje gecreëerd en dat is heeft niets met architectuur te maken. Piet Vollaard is een soortgelijke mening toegedaan. Volgens hem is het kopiëren van lokale typologieën en bouwmethoden onnodig om betekenisvolle, hedendaagse architectuur en stedenbouw te laten bestaan die een dialoog aangaat met contextuele en regionale karakteristieken. Vollaard houdt een pleidooi voor hoe het ook anders kan door projecten te noemen die het in zijn ogen wel gelukt zijn om aan te tonen dat het rekening houden met de omgeving niet hoeft te leiden tot een historiserend beeld zoals men in Brandevoort heeft gecreëerd. Vollaard laat zich niet met zoveel woorden uit over de traditionalistische architectuur, maar uit zijn artikel spreekt duidelijk afkeer uit over de 'gemakkelijke weg van het historiserende beeld'. Tevens verwijst Vollaard als enige naar het kritisch regionalisme. Hij signaleert een probleem bij het regionalisme dat een schijnbaar 'kritiekloze' toepassing vrijwel altijd regressief is en bij het regionalisme gemakkelijk kan leiden tot het betekenisloos kopiëren van lokale gebouwtypen en het gebruik van archaïsche bouwmaterialen.¹⁴⁸

Hans Ibelings is de enige die de opkomst van het hedendaags traditionalisme in zijn geheel analyseert en tracht te verklaren waarom deze architectuur door een grote groep architectuurcritici niet wordt gewaardeerd. Zijn analyses bieden geen opzienbarende conclusies, maar daar is het hem ook niet om te doen geweest. De kritiek die veelal wordt geuit op de onoprechtheid van de architectuur is volgens Ibelings niet helemaal onterecht, maar hij is verder mild gestemd over de vorm en het concept van een wijk als Brandevoort. Het feit dat bewoners tevreden zijn is voor hem een belangrijk gegeven en dit verklaart hij als het verlangen naar een 'onbestemde nostalgie naar een verleden dat zij nooit hebben gekend'. Ibelings is niet erg kritisch ten opzichte van de architectonische vormtaal, hij is van mening dat iets wel dient te passen op een bepaalde plek, en noemt de architectuur ook niet historiserend. Ibelings haalt als een van de weinige de *genius loci* aanhaalt.

Door het door Ennen verrichtte bewonersonderzoek naar de binding en beleving van de bewoners van Brandevoort zijn de aannames van de tevredenheid onder de bewoners nu naar feiten terug te leiden. Ennen concludeert dat de waardering van bewoners voor Brandevoort niet moet worden onderschat en dat gecreëerd erfgoed in belangrijke mate kan bijdragen aan het scheppen van een aangename woonomgeving.

het accepteren van veranderde tijden

Naarmate de tijd verstrijkt en de wijk meer wordt bewoond lijkt de felheid van de kritiek enigszins af te nemen en lijkt een meer verklarend karakter te krijgen. De discussie concentreerde zich in eerste instantie, eind jaren negentig, nog op de uiterlijke verschijningsvorm van Brandevoort en soortgelijke

---

¹⁴⁸ Vollaard 2003, 59-63 'Het kritisch regionalisme zou zowel lokaal als globaal te zijn, door met grote aandacht voor de lokale context (...), denkend vanuit de plek te zoeken naar een architectuur die zich verhoudt tot het globale en de moderniteit, de technologie, de wereldwijde economie, politiek en cultuur, het modernisme'. De uiterste consequentie is een bedenkelijk nationalisme en cultureel isolationisme

woonomgevingen zoals Haverleij bij Den Bosch. Sinds enige tijd komt acceptatie en aanvaarding van het succes van Brandevoort voorzichtig op. Enkele critici zien vanaf 2001 in dat het onvermijdelijk is dat een neotraditionalistische architectuur verschijnt en wordt gewaardeerd. De kritiek is berustend; dit wil niet zeggen dat critici zich neerleggen bij het verschijnsel maar verder kijken dan de vormtaal, namelijk naar de sociaal-culturele en maatschappelijke waarden; waar komen de gevoelens van nostalgie vandaan en wat is er in de maatschappij aan het veranderen dat heeft geleid tot een wijk als Brandevoort.

Een traditionele vormtaal wordt door enkele auteurs ook als rustpunt beschouwd in de huidige dynamische tijd, aangezien deze architectuur de indruk wekt er al een tijdje te staan. Dat het een geïdealiseerde voorstelling is van iets dat op het verleden lijkt, lijkt niet ter zake te doen maar is in de discussie wel degelijk relevant gebleken, namelijk dat de woonwijk volledig gemoderniseerd is en aangepast aan de huidige maatstaven van luxe en comfort.

Gaandeweg lijkt de discussie meer te gaan over hoe met de problematiek van het bouwen naar historische voorbeelden om te gaan en of dit niet samen kan gaan met een architectuur die niet anachronistisch is. De ontwikkelingen die in de Nederlandse architectuur gaande zijn worden ook op andere niveaus dan de architectenwereld, namelijk in kringen van de overheid, gemeentes, projectgroepen, het Stimuleringsfonds voor Architectuur, bekeken. De omgang met (gecreëerd) cultureel erfgoed, het inpassen van een nieuwe uitbreidingswijk in landelijk gebied, het zoeken naar identiteit en het heroriënteren op de regio worden steeds belangrijker aandachtspunten. Er wordt onderzocht of er geen eigentijdse interpretaties van de geschiedenis mogelijk zijn die de tijd waarin wij leven tot uitdrukking laten komen. De regiospecifieke ontwerpogave, in het tweede hoofdstuk reeds ter sprake gekomen, is hiervan een van de resultaten.

Kort samengevat is de veranderde houding ten aanzien van een traditioneel ogende architectuur en stedenbouw vanaf het begin van het signaleren ervan eind jaren negentig, tot aan nu als volgt:

- 1 Nederland is haar positie als modernistisch voorbeeldland kwijt geraakt; niet langer vernieuwing en experiment en dat wordt betreurt
- 2 vooral kritiek op de vormtaal; op het kopiëren, imiteren en citeren naast de (beeld)regie
- 3 tijd van globalisering; verlangen naar het verleden en nostalgie wordt erkend
- 4 besef waardering bewoners
- 5 besef, ofwel resultaat: belang cultuurhistorie en het formuleren van een nieuwe *regionale* ontwerpogave

Conclusie

Het citeren in de architectuur, ofwel het opnieuw gebruiken van oude vormen is feitelijk een grondbeginsel in de architectuur; in de architectuurgeschiedenis zijn vele voorbeelden te vinden van architecten die zich hebben laten inspireren door reeds bestaande gebouwen. Maar wanneer Le Corbusier of Rem Koolhaas worden 'geciteerd' lijkt dat toch op minder verzet te stuiten dan wanneer een kasteel of een middeleeuws vestingstadje als uitgangspunt wordt genomen. Op Brandevoort is veel kritiek geweest. Voor mijn bachelorscriptie heb ik willen onderzoeken waar deze kritiek op is gebaseerd door een analyse te maken van de discussie die in de vakwereld over traditionalistische architectuur gaande is.

Lange tijd leken enkel gemeentes en projectontwikkelaars te beseffen dat er door de vergaande individualisering en globalisering bij bewoners behoefte was ontstaan naar herkenbare, naar vroeger refererende woonomgevingen. Het vertalen van dergelijke nostalgische gevoelens in stedenbouwkundige en architectonische concepten heeft er tot geleid dat er steeds meer wijken zijn ontstaan die authentiek aandoen, maar waar de woningen van alle luxe en comfort zijn voorzien. In eerste instantie leken de meeste architecten, architectuurhistorici en architectuurcritici vooral commentaar te hebben op het concept van Brandevoort; op het willen creëren van een nieuw dorp dat zou zijn gebaseerd op de karakteristieken van de omringende, al bestaande dorpen. Naarmate de wijk meer vorm kreeg groeide de kritiek echter op de architectonische verschijningsvorm, op het oneigenlijke 'ambachtelijke' materiaalgebruik en op de bouwtechnische uitvoering. Er werd geschreven over het onoprechte karakter van de architectuur – want oud van buiten, maar hypermodern van binnen – en met deze tweeslachtigheid konden de meeste critici moeilijk omgaan. De discussie leek zich dan ook te centreren om het morele aspect van het opnieuw gebruiken van een middeleeuwse typologie want werd ongeschikt gevonden voor de huidige tijd. Gaandeweg begonnen de critici zich te realiseren dat het ware probleem van de traditionalistische architectuur dieper lag dan enkel de architectonische verschijningsvorm en werd een omslag in hun kritiek zichtbaar. Voorheen werd er kritiek geuit op het te gemakkelijk interpreteren van historische bouwtypologieën, naderhand realiseerden de meeste critici dat neotraditionalistische architectuur werkelijkheid is geworden en kregen hun artikelen een meer verklarend in plaats van een afwijzend karakter (hoewel een enkele criticus nog altijd flink sceptisch over het traditionalisme blijft).

Vanaf dit moment ontstonden er ook initiatieven waarbij het traditionalisme niet zo zeer werd verklaard, maar waar naar oplossingen werd gezocht waarbij samenhang tussen cultuurhistorie en nieuwe bouwopgaven zou kunnen worden gecreëerd. De omgang met – al dan niet gecreëerd – cultureel erfgoed, het inpassen van een nieuwe uitbreidingswijk in landelijk gebied, het zoeken naar identiteit en het heroriënteren op de regio, al deze punten zijn op de agenda komen te staan. Naast het onderzoeken waar de behoefte aan een op het verleden gebaseerde vormtaal op is gebaseerd, wordt er ook gekeken of er geen eigentijdse interpretaties van de geschiedenis mogelijk zijn die in de architectuur de tijd waarin wij leven tot uitdrukking laat komen. Er wordt op verschillende manieren

onderzocht of het niet mogelijk is om enige voorwaarden te scheppen om een signatuur van het heden in de bebouwde omgeving achter te laten. Het pleidooi voor een regio-specifieke architectuur en het stichten van nieuwe dorpen als ontwerp-opgave zijn voorbeelden van de resultaten die er uit zijn voortgekomen.

De huidige waardering voor een vormgeving die ontleend is aan al bestaande architectuur hangt samen met begrippen als marktgericht denken, woonwensen van de toekomstige bewoner, geborgenheid (lees: veiligheid), gezelligheid, nostalgie et cetera. De opvattingen van Rob Krier liggen op één lijn met die van gemeentes en opdrachtgevers; een pasklaar concept leveren dat in alle opzichten zegt te voldoen aan de vraag van de markt. Brandevoort is volgens Krier het resultaat van een nieuwe planningscultuur die uitgaat van de bewoner.¹⁴⁹

Maar door het, zonder de bewoner er bij te betrekken, veronderstellen van woonbehoeftes worden bewoners in een keurslijf gestopt waar moeilijk aan te ontkomen valt.¹⁵⁰ De woonconsument wordt een woonconcept opgelegd; gemeentes, ontwikkelaars maar ook architecten gaan er van uit dat de woonconsument verlangt naar herkenbare, intiemere en meer 'plaatsgebonden' plekken maar vervolgens wordt deze 'wens' vertaald in een vorm die teruggrijpt op het verleden. De woonconsument zelf wordt niets gevraagd.

Vervolgens pretendeert men dat de bewoner niet ondergeschikt is gemaakt aan het totaalconcept, maar feitelijk is dit precies wat in Brandevoort gebeurt: alles is volgens het zogenaamde Beeldkwaliteitplan nauwkeurig vastgelegd.¹⁵¹ Dit deert de bewoner echter niet; uit onderzoek is gebleken dat bewoners van Brandevoort uitermate tevreden zijn over hun woonomgeving. Lange tijd werd nauwelijks aandacht besteed aan deze waardering, maar nu kunnen critici niet langer om het succes van Brandevoort heen. Het ongefundeerd afwijzen of negeren van traditionalistische architectuur zegt dan ook meer over de criticus dan over de architectuur zelf.

De discussie over traditionalistische architectuur bleek dieper te zitten dan aanvankelijk werd gedacht en dat werd door critici gaandeweg aanvaard. Men zag (en ziet) steeds meer in dat de discussie een breder – want maatschappelijk – veld beslaat en dat een traditioneel uitzijnde architectuur schijnbaar onvermijdelijk is. Het belang van cultuurhistorie en landschappelijke en regionale karakteristieken – ofwel de biografie van het landschap – wordt ingezet om antwoord te geven op de vraag wat de betekenis is van architectuur als object in een regionale context.

---

¹⁴⁹ Krier 2003, 46 '(...) the result of a new planning culture that focuses on the citizen'.

¹⁵⁰ Recent schreef Wim Derksen, directeur van het Ruimtelijk Planbureau in Den Haag, dat het algemene beeld is dat Vinex-wijken te veel zijn bedacht vóór en te weinig dóór de bewoners. 'Vinex en het gemis aan wortels', *de Architect* nr. 5 (2005), 20

¹⁵¹ Van Rossum 2001, 189-190 'Romantische metaforen lijken vooral een functie te vervullen bij de marketing van een plan. Het is opmerkelijk hoe weinig van zulke metaforen echt bekliven. Soms lukt dat echter wel door een relatief sterke metafoor te kiezen en die als het ware letterlijk uit te werken (kastelen in Haverleij).'

traditie
is
de
illusie
van
eeuwigheid

vrij naar Woody Allen in *Deconstructing Harry* (1997)

Literatuur

publicaties

- Barbieri, Umberto S. & Leen van Duin (red.) *Honderd jaar Nederlandse architectuur, 1902-2000 Tendensen, hoogtepunten*. Nijmegen: SUN, 1999
- Bijsterveld, prof. dr. Arnoud-Jan A. *Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw. Rede uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur', aan de Katholieke Universiteit Brabant* (Tilburg 2000)
- Broess, J.A.G.M. (red.) *Manifest Brabant 2050*, 1997
- Crone, Josine (eindred.) *Sprekend of welsprekend. De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur*. Rotterdam: Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV), Amsterdam: De Balie, 2003
- Denslagen, Wim. *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*. Amsterdam. 2004 Met name het hoofdstuk 'Nostalgie en namaak', p. 179-236
- Ennen, Elke. *Wonen in gecreëerd erfgoed. Belevingen en bindingen in Brandevoort*. Utrecht, februari 2004 DGW/NETHUR partnership 25
- Gemeente Helmond. *Brandevoort Planfilosofie. 'Ieder huis een eigen gezicht'*. Amsterdam: Mart.Spruijt bv, 1997
- Heynen, Hilde, André Loeckx, Lieven de Cauter, Karina van Herck (red.) *'Dat is architectuur!' Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2001
- Ibelings, Hans. *Onmoderne architectuur. Hedendaags traditionalisme in Nederland*. (Fascinaties / 15.) Rotterdam: NAI Uitgevers, 2004
- Krier, Rob. *Town Spaces. Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism*. Basel: Birkhäuser, 2003
- Norberg-Schulz, Christian. *Genius Loci: towards a phenomenology of architecture*, (eng. vertaling) Londen: Academy Editions 1980 (oorspronkelijke titel: *Genius loci – paesaggio, ambiente, architettura* Milano: Gruppo Editoriale Electa, 1979)
- Rossem, Vincent van. *Stadbouwkunst: de stedelijke ruimte als architectonische opgave. Rob Krier in Den Haag: De Resident* Rotterdam: Nai uitgevers, 1996
- Rossem, Vincent van. 'Verlangen naar ouderwets wonen'. SFB Vastgoed en bpf-bouw. *Verlangen naar romantische architectuur*. Amsterdam: SFB Vastgoed en bpf-bouw, 1997, p. 13-45
- Rossum, Hans van, Frank van Wijk, Lodewijk Baljon *De stad in uitersten. Verkenningstocht naar Vinex-land*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2001
- SFB Vastgoed en bpf-bouw. *Verlangen naar romantische architectuur*. Amsterdam: SFB Vastgoed en bpf-bouw, 1997

artikelen

- Bekkering, Klaas (vert.). 'Christoph Kohl: "Moderne stedenbouw is mislukt"'. *Stedebouw & Architectuur*, nr. 8 (2004) p.4-7

Dettingmeijer, Rob. 'From European city to Vinex fortress. New traditionalism in the Netherlands.' *Archis*, nr. 5 (2004) p. ....

Haan, Hilde de. 'Rob Krier. De aangename stad' *Art-nl* januari (2003) op www.art-nl.org

Hoogewoning, Anne e.a. (red.) 'Het gelijk van Krier', *Architectuur in Nederland. Jaarboek 2000>01*, Rotterdam: NAI Uitgevers, 2001 p. 8-11

Hulsman, Bernard. 'De nieuwe kastelen. Hedendaags wonen streeft naar een verzonnen verleden.' *NRC Handelsblad*, 01-05-01, p. ...

Hulsman, Bernard. 'De Nederlandse stedenbouw in tijden van onbehagen. Een postmodernistisch walhalla'. *De Blauwe kamer*, nr. 4 (2003) p.18-25

Janssen, Joks. 'Verstrikt in de constructie van een nieuw verleden.' *de Architect*, april (2001): p. 36- 39

Janssen, Joks. 'Nostalgisch landschap: planning tussen musealisering en modernisering' *Oase*, nr. 60 (2003) p. 76-101

Keuning, David. 'Traditionalisme met consumptieve trekjes.' *Detail in architectuur*, juli/augustus (2003): p. 22-25

Maccreeanor, Gerard. 'Over nostalgie', *Oase*, nr. 49/50, p. 172-173

Rijs, Bart. 'En nu de sfeer nog.' *Volkscrantmagazine* 18 oktober 2003, p. 27-30

Tilman, Harm, Janny Rodermond. 'Brabant Zandstad: van vergeten grensgebied naar dynamische contactzone.' *de Architect*, januari (1998): p. 20-31

Vollaard, Piet. 'Anders-regionalisme', *Architectuur in Nederland. Jaarboek 03>04.*, Rotterdam: NAI Uitgevers, 2004 p. 59-63

Willems, Maarten. 'Nostalgie is ook niet meer wat het geweest is.' *Detail in architectuur*, juli/augustus (2003): p. 46-47

websites

www.belvedere.nu,
www.brandevoort.nu
www.krierkohl.de
www.vinex-locaties.nl